

GRÓF
GVADÁNYI JÓZSEF
ÉLETE ÉS MUNKÁI.

IRODALOM-TÖRTÉNETI TANULMÁNY.

IRTA
KOVÁCS DÉNES.

BUDAPEST, 1884.
RÉVAI TESTVÉREK BIZOMÁNYA.

GRÓF
GVADÁNYI JÓZSEF
ÉLETE ÉS MUNKÁI.

IRODALOM-TÖRTÉNETI TANULMÁNY.

IRTA
KOVÁCS DÉNES.

BUDAPEST, 1884.
RÉVAI TESTVÉREK BIZOMÁNYA.

I.

GVADÁNYI ÉLETE.

A nemzeti múzeum könyvtárának előcsarnokában Magyarország jeleseinek arczképei közt egy kis rézmetszetű kép vonja magára figyelmünket. Pátriálkhá-lis, mosolygó arczu öreg urat ábrázol, kinek széles, magas ivezetű homlokáról az ész, nyílt tekintetű apró szemeiből a kedély derüje sugárzik. Haja mult századi divat szerint két oldalt fel van göndörítve, míg hátul pántlikás fonadékban csüng alá. Jóságot kifejező ajka fölött tömött, hegyesre kifent bajusz ékeskedik. Vállas, zömök termetét prémes, sujtásozott magyar huszár bekecs fűdi. A kép felső részén e jellemző czimirat áll: „Amennyit Mársnak, annyit Apollónak,” míg alant a megörökített férfiú neve, s ágyúk és más hadi szerek békés szomszédságában, műveinek czimei olvashatók.

E kisded kép irodalmunk történetének egyik legérdekesebb s még eddig kevésbé méltatott alakját: gróf Gvadányi József magyar lovas generálist ábrázolja. Életéről nyomósabban nem irt senki, műveiről az Arany János rövid ismertetésén kívül (Gvadányi. Prózaí dolgozatok. 297. l.) alig jelent meg számottevő munka. Pedig neve közszájon forog most is, s műveire hivatkoznak gyakran. De a mily sokan olvasták hajdan, ép oly kevesen olvassák most. Jóllehet tanulsá-

got, élvezetet merithet belőlük a modern olvasó is. S a jelen értekezés, míg egyrészt e művek iránti érdek fölkelését, másrészt az összes fenmaradt adatok felhasználásával, Gvadányi életének megírását czélozza.

Gvadányi József a legelőbbkelő olasz nemes családok egyikéből származott.¹⁾ A családnak három: örgrófi, grófi és köznemesi ága, de közös eredete volt. Ősi fészük Toskánában feküdt, melyet azonban a tizenhetedik század folyamán végkép odahagytak s idegen földön telepedtek meg. Csak a grófi ág maradt hű ősi tűzhelyéhez s ennek egyik sarja Guadagni János a papi pályán a bibornokságig emelkedett. A nemesi ág Francziaországba szakadt s Lyon környékén elvonultan gazdálkodott. Egyik tagja, Guadagni Tamás azonban csakhamar kilépett elszigeteltségéből s a páviai ütközet után ötvenezer tallér díjért I. Ferencz udvarmestere lett.

Az örgrófi ág feje, a mint magát olaszosan nevezte: Marchio Alexander de Guadagnis volt, tábornok az olasz hadseregben. De 1660 körül hazája kötelékéből kilépett, s Ausztriába jöve, III. Ferdinándnak ajánlotta föl szolgálatát. A császár kegyesen fogadta s tábornoki ranggal alkalmazta hadseregében.

Mi okozta a család ez elszéledését, vajjon a családtagok egymásközti viszálykodása-e vagy a viszonyokkal való meghasonlás? Nem tudjuk. Tény az, hogy Olaszországot elhagyták s hazájukba nem is tértek vissza többé.

Guadagni Sándor tábornok azonban nem sokáig szolgált az osztrák hadseregben. Az 1664-ben vívott

¹⁾ L'Advocat Historiái Dictionariuma. Ford. Mindszenti Sámuel. Komárom 1795. III. k. 429. l. Nagy Iván: Magyarország családai. II. k. Gvadányiról szóló czikk.

szt.-gotthardi' ütközet alkalmával, melyben Monteculi fényes győzelmet aratott a törökön, hősi halállal mult ki. Fia, szintén Sándor, már ekkor őrnagy volt, de alig néhány év alatt tábornokságig vitte fel s hűsége jutalmául I. Lipót a szendrői végvár kapitányának nevezte ki.

Ez állásában érte az a szerencse, hogy midőn III. Szobieszki János lengyel király Bécs felszabadítása után győztes seregeivel hazafelé vonult, Jakab herczeg fiával s kíséretével együtt nyolcz napig nála pihent meg. Guadagni Sándor fejedelmi módon fogadta és látta el magas vendégeit. Szobieszki nem volt fukar az elismerésben, s a tábornok sziveslátását 1686 május 24-én a lengyel grófsággal hálálta meg. Czi-meréhez pedig a lengyel fehér sast adta.

Alig egy évre ez esemény után nőül vette néhányhimesi gróf Forgách Ádám borsodi főispán leányát, Dorottyát, s ekkor a magánéletbe vonult vissza. Rudabányán telepedett le, melyet feleségével kapott nászhozományképpen. Az 1687-iki országgyűléshez azután indigenátusért is folyamodott. Kérelmét Borsodmegye pártolólág terjesztvén föl, az országgyűlés kedvező végzést hozott. Az 1687-iki 28-ik törvényczikk úgy a saját, mint törvényes utódai részére biztosította a magyar honosságot és magyar grófi diplomát.¹⁾

Guadagni Sándornak három fia volt: Sándor, Ádám és János. Mind a három katonai pályára lépett, melyet azonban házasságuk után csakhamar odahagytak. Az első gróf Barkóczy Máriával kötött frigyet,

¹⁾ Podhraczký József: A Gvadányi nemzetségről Magyarországon. M. Ak. Értesítő 1853. Áprilisi ülés.

a második a bécsi báró Bedeker Anna Máriát vette el, s János, a legifjabb, ki a Caraffa-vasasezredben mint kapitány szolgált, a nyitramegyei báró Pongrácz Eszterrel lépett házasságra.

Ez utóbbinak házassága által jutott a család a Szakolcza melletti fekvőség birtokába. János azonban nem e helyütt, de Rudabányán töltötte napjait s itt is halt meg negyvenöt éves korában. Tizenegy gyermeke közül hét kis korában elhalt. Csak két leány és két fiu maradtak életben. E leányok sem értek azonban meglett kort. Éltük virágjában végezték be földi pályájukat ép úgy, mint ifjabb bátyjuk Sándor, a Desewffy-lovasezred kapitánya.

Jánosnak legidősebb fia volt *József*, költőnk, ki 1725. október 16-án született Rudabányán, Borsodmegyében. Csak legzsengőbb ifjúságát töltötte be a szülői házban, mert atyja alig tíz éves korában a jezsuiták egri gimnáziumába adta. Hogy természeti hajlamait, szellemi képességeit atyjától vagy anyjától örökölte-e, nincs róla tudomásunk. Valamint arról sincs, hogy milyen szellemben vezették első neveltetését. Valószínű azonban, hogy kiváló gondot fordítottak reá, nem csak főúri szokásból kifolyólag, de mert a tanulási hajlam már ekkor mutatkozhatott nála. Erre mutat az is, hogy a gimnázium mind az öt osztályát jeles sikerrel végezte el. A szó mai értelmében nem lehetne ugyan a jól nevelt szót reá alkalmazni, mert ő ezzel ellenkezőleg eleven, heves vérű, csintalan gyermek volt, ki nem egyszer az iskolai fegyelem paragrafusai ellen is vétett, s ilyenkor büntetést is kapott, de e mellett eszes, gyors felfogású, élénk képzelődésű s jótanulása következtében tanárainak kedvence. Öreg korában is megemlékezik (a Badalai dolgokban) itt viselt dolgairól:

Sok csíntalanságot igaz, hogy mi tettünk,
 Nem egyszer virgácut is nyertünk s térdepeltünk.
 — — verbuváltam mindég katonákat
 Töröknek képzelvén, vágtam a bodzákat.

De, hogy iskolai kötelességéről egy perczre sem feledkezett meg, s a tanulásban mily nagy előmenetelt tett, tanúskodik róla az a levél, melyben dicsekedve tesz erről említést Mindszenti Sámuelnek: „Hogy pedig aggott fővel is tudományokban gyönyörködöm, csak innét vagyok, (nem kellene ugyan kitennem, mert propria laus sordet) hogy engemet ingyen való kegyelméből az úristen oly meglehetősen talentommal áldott meg, hogy az iskolákban minden tanulóársaim között első voltam, különösen poésisre és philosophiára nagy hajlandósággal bírtam. Az elsőt az egri parnassusban végeztem és annyi készségre mentem abba, hogy három óra alatt száz distichonokat deák nyelven akkor kész voltam munkálni.“¹⁾

Egerből Nagyszombatba vitte anyja, (atyja időközben meghalt,) hol a főúri ifjak akkori szokása szerint az egyetemen a filozófiai tanfolyamot hallgatta. Tanára, a híres jezsuita tudós, Prileszki János annyira megszerette a tehetséges ifjút, hogy százhetvenkét tanítványa közül őt „mint elsőt emelte fel a baccalaureatusságra.“

Kilencz évre terjedő iskolai pályája épp oly kedvező, mint elhatározó befolyást gyakorolt életének későbbi folyamára. A jezsuiták külföldben minden felekezeti szűkkeblőségük s az ez időben hanyatlani kezdő tanulmányi rend és módszerük mellett is, még mindig nem közönséges eredményeket tudtak a köz-

¹⁾ Gvadányi levelei Mindszenti Sámuelhez. István bácsi naptára. 1865. 79 l. Közli: *Kelecsényi József*.

oktatás terén felmutatni, s ezt, éppen úgy mint az egyházban kivivott roppant hatalmukat, bámulatos kitartásuknak, rendszerességüknek s a legcsekélyebb dolgokban is következetes eljárásuknak köszönhették. A Mária Terézia trónra lépte után ellenük felhangzó panaszok mellett is el kellett ismernie mindenkinek, hogy oktatási rendszerükben volt valami derékség és életrevalóság, melylyel nemcsak a szüléket, de a tanítványokat is megnyerték s feledhetlenné tették előttük az iskoláikban töltött éveket. Hogy többet ne emlitsünk, ilyenek voltak a concertatiók, nyilvános vitatkozások, melyek évenként ötször tartattak, s a történeti tárgyú szindarabok előadásai, melyeknek szereplői a növendékek sorából kerültek ki, s úgy azok, mint ezek a szülőkön kívül nagyszámu közönséget vonzottak iskoláik falai közzé.

A baccalaureatus is, melyet Gvadányi alig tizenkilencz éves korában elért, négy vizsgáló előtt kiállott szigorlat és nyilvános vitatkozás folytán volt elnyerhető.¹⁾

Természetes, hogy az ilyen szertartásos külsőségek megtették a kívánt hatást, úgy a szülék, mint a tanuló ifjuság kedélyére.

Mindez Gvadányira is döntő hatással volt. Az elhintett mag ifju lelkében fogékony talajra lelt. Hamar felgerjedt benne a tudományok iránti meleg szeretet, melynek következtében aztán, mint saját maga vallja „már-már mint katona a könyveket egész ládával hordotta magával s dolgaitól üres óráiban azokat olvasgatta.“²⁾ Későbbi költői pályájához is itt

¹⁾ *Molnár* Aladár: A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században. I. köt.

²⁾ Levele Mindszentihez. István bácsi naptára. 1865.

kaphatta az első impulzust részint a remekírók olvasgatása közben, részint az iskolai gyakorlatok által, melyek az alsóbb osztályokban költőkből és szónokokból vett helyek utánzásában, a felsőbb osztályokban pedig önálló művek készítésében állottak. Ez iskolázás alatt szívta magába azt a mélyen vallásos szellemet, mely jellemének mindvégig alapvonását képezte, s a század vége felé fölburjánzott atheisták és raczionálisták ellen műveiben heves kifakadásokra készte. S alkalmasint iskolai szünidői közben sajátította el a hegedűjátszást is, melyben egykoruak — így Bacsányi — állítása szerint, a virtuózsáig vitte, s mely öreg korában unalmas óráinak elűzője lett.

A nagyszombati egyetem elvégzése után a pályaválasztás kérdése előtt állott. Nem volt nehéz választania. Akkoriban csak a katonai és papi pálya voltak azok, melyekre ambíciózusabb főrangú ifjaink azzal a reménynyel léphettek, hogy nevet, hirt, dicsőséget fognak szerezni. A közpálya babérral nem igen kecsegtetett. Az ország ügyeivel külföldben is inkább a köznemesség bajlódott. Gvadányi mint indi-géna, még kevésbé léphetett közpályára, mint magyar nevű mágnás ifjaink. A nyugodalmas, komoly papi pályával vidámságra hajló természete nem barátkozhatott meg, s így nem volt más hátra, mint katonának csapnia fel. Családja is kiválólag katonacsalád volt s nemzedékről nemzedékre öröklődött benne e pályához való ragaszkodás. Gvadányi is átöröklötte ezt. Legalább a bodzában törököt vágó gyermek előre sejteti velünk a férfit a pályáját. Nemesak atyja és nagyatyja hagyományos nyomdokait, de saját hajlamát is követte tehát, mikor 1744 január 2-án mint zászlótartó beállott az akkortájt Devins tábornok tulajdonát képező Szirmai-féle gyalogezredbe.

Befolyhatott különben elhatározására atyjának időközben bekövetkezett halála, meg az a körülmény is, hogy egyik nagyatyai nagybátyja, Guadagni Ascanius örgróf, ekkor mint tábornok és hadparancsnok szolgált az osztrák hadseregben. Ennek jóakarátára pedig bizton számíthatott.

Katonai pályájának nyomról nyomra való kísérése talán nem tartoznék egy szorosan vett irodalmi életrajz keretébe, de mégsem mellőzhetjük el azt, nem a teljesség, nem későbbi költői munkásságának megítélése szempontjából. E nélkül sem kerek egész rajzot nem adhatnánk Gvadányi egyéniségéről, sem helyes álláspontra nem helyezkedhetnénk műveivel szemben.

Gvadányira viszontagságos sors várt a katonai pályán. Amint III. Károly elhunytával 1740-ben leánya Mária Terézia a megürült trónt elfoglalta, jeladás volt ez az európai fejedelmeknek, hogy a *pragmatica sanctio* érvényességének el nem ismerése czimén, mint a prédára leső vad, megrohanják Ausztria örökös tartományait. A bajor fejedelem s a porosz király rögtön megindították a háborút s példájuk által a lengyel, szárd és spanyol királyt is támadásra ösztönözték. Ez ellenségeket Francziaország szövetségbe egyesítette össze s úgy támadta meg Mária Teréziát. A szorongatott királynét a magyarok önföláldozó felbuzdulása mentette ki roppant zavarából. A pozsonyi 1741-iki emlékezetes országgyűlésen felhangzott „*vitam et sanguinem*“ után Magyarország nagyszerű hadesapatokat küldött a harcztérre, s állandóan az osztrák fegyverekhez hódítá a hadi szerencsét. De 1744-ben III. Frigyes egy gyors hadjáratral Prágát és Csehországot újra hatalmába ejti. A Szirmai-ezredet, melybe Gvadányi beállott, ekkor Csehországba viszik s a fiatal zászlótartó két csatában is küzd a poroszok

ellen. A következő évben az egyesült spanyol-francia hadak meghódoltatják Lombardiát s miután a királyné II. Frigyesel megkötötte a békét, seregeit Olaszországban központosítja. Ezredével együtt Gvadányit is ide rendelték, hol rövid két esztendő alatt öt táborozásban vett részt. Egy alkalommal, midőn 1747. sz. András éjszakáján, az osztrák sereg a Vár folyón átkelve, Franciaországba ütött, Gvadányi francia fogságba került. Négy hétig volt elzárva Toulon városában, ennek elteltével azonban a hadifoglyok kicserélésekor kiszabadult többi rabtisztársával együtt.

Nemsokára komolyabb baleset érte. Az osztrák hadsereg Provenceban kitelelvén, Olaszországba tért vissza. E visszavonuláskor a Vár vizén hátrahagyott híd megsemmisítésére Gvadányi küldetett ki. Feladatában híven eljárta, de csatározás közben a francziák bal lábát átlőtték s sérülése következtében harmadfél hónapig őrizte az ágyat a génuai köztársaság székvárosában: Savonában. Betegsége alatt főhadnaggyá léptették elő.

Olaszországban alig is maradt ezután még egy pár hónapig. Az 1748-iki aacheni béke megkötése után hazatért, s minthogy az előző évben felállított két huszárezred egyikét az ország Guadagni Ascanius eszéki parancsnoknak ajánlotta fel, Gvadányinak éppen kapóra jött, hogy az új ezredhez álljon. Ascanius nagybátyja azután ki is nevezte kapitánynak. Két év múlva visszahívták ezt az ezredet s Gvadányit, mint százados kapitányt, 1752-ben a baranyai-huszárezredhez helyezték át.

A négy év óta tartó általános fegyverszünet mindenkiben s így Gvadányiban is azt a reményt kelté, hogy Ausztria tartós békének néz eléje. Ezt a föltevést megerősítette a bécsi udvar politikai maga-

tartása is, mely most minden tevékenységét az államhatalom megszilárdítására s belső reformok végrehajtására fordította.

Ez a remény indította Gvadányit arra, hogy hadi fáradalmai után a családi élet nyugodt révében keressen üdülést. Ekkor ifjúsága delelőjén állott s minthogy megnyerő külseje s szeretetreméltó modora következtében külföldben is kedvelt ember volt a nők előtt, a kikoszarazástól nem igen kellett tartania. Nem habozott tehát sokáig s még ugyanezen évben nőül vette Nyitra megyéből báró Horeczky Francziskát. Házaseletére vonatkozólag nagyon is gyér adataink vannak. Még ez időbeli tartózkodási helyéről is csak hozzávetőleg állithatjuk, hogy az Szakolecza volt. Felesége elhunytának évét sem deríthettük fel, ki, hogy korán meghalt, valószínűnek mutatja az, hogy Gvadányi 1763 után már ismét legényes életet él s öreg korára újra megházasodik. Sejtjük azonban, hogy e házassága nem volt valami nagyon boldog. Ha egyéb nem is, de az az egy körülmény határozottan erre vall, hogy Gvadányi, ki szakoleczai magányában verseiben, leveleiben élete legcsekélyebb mozzanatáról is megemlékszik, e házasságáról soha egy árva szóval sem tesz említést. Pedig első nejétől három gyermeke született, kikről nem egy vonatkozás van elszórva leveleiben; ha tehát szívesen emlékezett volna édes anyjukra, lehetetlen, hogy ezek kapcsán egy pár áldó vagy résztvevő szó ne jutott volna annak is

Lehet, hogy ilyen viszonyok közt jól esett fölének a harci riadó fülzengése, mely családi tűzhegyéről a csatasíkra szólította ismét.

Midőn 1755-ben a háború Francia és Angolország közt kitört, s II. Frigyes az angolokkal lépett szövetségre, alkalmul szolgált ez Mária Teréziának

arra, hogy az általa rég ápoltt francia szövetség ter-
vét megvalósítsa. Frigyes ennek következtében ha-
dat izent Mária Teréziának s 1766-ban kezdetét vette
a hétéves háború, mely nem hogy reális hasznot
hajtott volna Ausztriának, de hadseregét, kincstárát
teljesen kimerítette.

Gvadányi e háború folyamán egy perczre sem
hagyta el a csatátért. Mintegy hét ütközetben tette
kockára életét s részt vett abban a maga nemében
páratlanul álló hadműveletben is, midőn 1757. októ-
ber 15-én, Frigyes távollétében, az osztrák fővezér
gróf Hadik András tizenötezer emberrel Berlint hir-
telen megtámadta s 357 ezer tallérig megsarczolta.
Gvadányi dicsekedve emlegette holtá napjáig, hogy
ennek a hadtestnek, mint kapitány, száztizenegy ka-
tonával ő volt az „avant gárdája“. Valamint büsz-
kén említi fel azt is, (Pöstényi Főrdés, Hadi törté-
netek) hogy Kleist a híres porosz fővezér jól ismerte
őt s barátságot mutatott iránta, titokban azonban
száz aranyat tűzött ki a fejére.

A hétéves háborút 1763-ban követő hubertsburgi
béke után nyugodalmas évek következtek Ausztriára
s így természetesen Gvadányira is. A nádor-huszár-
ezredet, melybe időközben őrnagyi ranggal nevezte-
tett ki, Magyarország négy megyéjében: Bereg, Szat-
már, Ugocsa és Máramaros megyékben szállásolták el.
Gvadányi az ezred egy részével Beregmegyébe, a ti-
szaháti Badaló faluba jutott. Itteni életéről érdekes
adatokat jegyzett fel abban a naplószerű verses kró-
nikában, melyet „Badalói dolgok“ czimén egyik mű-
vében, az „Unalmas órák“-ban közrebocsátott.

Ez adatok szerint Badalón harmadfél esztendőt
töltött, és pedig saját bevallása szerint „minden tár-
saságtul, barátságtul meddőt.“ De ez nem egészen

áll, mert azok a víg kalandok, melyekről munkájában részletesen megemlékszik, tanúskodnak arról, hogy nem egy derült napot élt át az egyhangúság e fészkeében is. Igaz ugyan, hogy lakháza a falutól félreeső helyen, közvetlenül a Tisza partján épült s így nem egyszer megesett, hogy tavaszi és őszi vizáradások alkalmával a Tisza teljesen körülzárta. Ilyenkor aztán bekövetkeztek egyidőre az unalom órái. Ezekről a napokról jegyzi fel későbbi megemlékezésében:

Hosszú volt az időm a könyvolvasásra,
Reá úntam szintűgy a muzsikálásra,
A kandallóm előtt való pipázásra,
Szobámbul az óiba s vissza sétálásra.

Strázsakatonáim velem beszélgettek,
Hallgatva esténként, miként mesélgettek
Sok ebséget egymás szemére vetettek,
Mely el nem tűrhette, olyat kinevettek.

De mikor a víz elvonult, a falubeli legénység és leánynép számára bált rendezett, s módos tánczukon, jóízű lakmározásukon reggelig elmulatott. Máskor meg, éppen a Tisza kiöntésekor, a fákra szorult vadak ellen rendezett vadászatot s egy lélekvesztőn kelt útra a falubeli lelkész, vadásza és egy parasztgazda kíséretében. A vadászat jól ütött ki, de mikor az elejtett vadakkal hazafelé eveztek, a csónak kormányzásába, melynek gondja eddig Kós István parasztgazda vállán nyugodott, belekontárkodott a tiszteletes is s a csónakot egy rejtett fatörzsnek vezetve, úgy felfordította, hogy puskástul, vadástul, a vízbe pottyantak mind a négyen. Szerencsére sem Gvadányinak, sem kíséroiének az iszapos fürdőzésen kívül egyéb bajuk nem történt, de a halálra ijedt pap és a

német vadász szentül megfogadták, hogy nyúlra, ró-kára csónakon soha többé nem vadásznak.

E vadászkalandnak csakhamar sokféle változatban híre terjedt a vidéken. Néhol már az a verzió is keringett, hogy Gvadányi ez alkalommal a vízbe fúlt. Ezredének táborkarához is ilyen alakban jutott el a hír, s tisztársai nem győztek eléggé sajnálkozni derék bajtársuknak tragikus sorsán. A mint erről Gvadányi értesült, személyesen ment be Szatmárra, hogy ezredesének életben voltáról jelentést tegyen. Persze nagy volt az öröm mindenfelé.

Egyáltalán nyílt házat vitt Badalón s hol tisztársai, hol a környék földesurai gyakran meglátogatták. Egy gyermekkori barátja, a szatmári jezsuiták főnöke is sokáig időzött nála, kinek szenteskedését s mulatságos élményeit találó humorral írja le a Badalai dolgokban.

Maga is megfordult azonban az állomási helyéhez közeleső falvakban, sőt nem egyszer a távolabb eső vidékeket is bekalandozta.

Életmódján nem változtatott azután se semmit, mikor 1766-ban Szatmárra s körülbelül egy évre rá Máramaros-Szigetre helyezték át. Pedig ekkorra már alvezredességre emeltetett. Folytatta kalandozásait itt is, bejárta e megyék minden zege-zugát, s különösen gyakran megfordult Nagy-Peleskén, melynek földesura: Becsky György neki testi-lelki jóbarátja volt. Szüretkor, névnapokon, sátoros ünnepeken mindig fölkereste Gvadányi a Becskyék vendégszerető házat.

S e békés portyázások közben tett szert Gvadányi arra a bámulatos helyismeretre, melyet később oly kitünően használt fel a Peleskei Nótárius budai utazásának és Rontó Pál életének leírásában. Ekkor ismerkedett meg közvetlen tapasztalásból a nép szo-

kásaival, meséivel, költészetével. S ekkor ismerkedett meg, mint alább látni fogjuk, a peleskei nótárius és Rontó Pál *eredetivel* is; szóval e katonai pihenője alatt szerzette költészetének összes anyagát, alkotó elemét.

Mármarosban körülbelől 1775-ig maradt. Közben ezredesnek nevezték ki s előbb a gróf Kálnoky, majd a gróf Nádasdy-féle huszárezredhez tették által. Ekkor Galicziába ment és ott is volt mind addig, míg 1783 február 24-én meg nem kapta tábornoki kinevezését.

Most már nem volt inyére a terhes katonai szolgálat. Nyugalmaztatásáért folyamodott tehát, melyet megkapván, még ugyanazon évben a magánéletbe vonult vissza. „Ezt nem is lehet csudállani -- ugymond Mindszenti, Gvadányinak első és egyetlen életirója — mert a ki a regimenteknél egy huzomban harmincz-nyolcz esztendőket szolgálatban eltölt és ellenség előtt tizennégy táborozásokat végez, úgy, a mint kötelessége hozza magával, elnyomhatja az olyant a fáradságnak sulya.“¹⁾

Katonai pályájára büszkén tekinthetett vissza. A legterhesebb időkben vitézül szolgálta hazáját s a megpróbáltatások keserű napjaiban is megállotta helyét emberül. Maga volt a megtestesült rend és fegyelem, de azért alárendelt katonái soha sem panaszkodtak ellene. Sőt ellenkezőleg szerették nyájas, leereszkedő modoráért, épp úgy mint feljebbvalói és tisztársai, kiket mindig felvillanyozott az ő eleven, szikrázó ötletektől duzzadó társalgása.

Odahagyta azonban a pályát s lakhelyül Szabolczát választotta, e régi határszéli várost a Morva

¹⁾ *L'Advocat* Históriai Dictionárium. Ford. Mindszenti III. köt.

vize partján, melynek közelében anyai jószágá, e százötven holdnyi szép és termékeny földbirtok feküdt. A város főterén, a volt jezsuita templommal és gimnáziummal szemben, egy maig is fennálló renaissance-stilű emeletes kastélyt építtetett, a város szélén pedig négy holdnyi területen pompás s utóbb messze földön híres kertet rendezett be.

Öreg korára újra megházasodott, elvevén Bakics ezredes tisztas özvegyét, Szaleczki Katalint, kivel boldog házasságban élt halála napjáig. Ez a házassága meddő volt, míg első feleségétől született fia és leánya még éltek. A fiú, Ignác távol a szülői háztól katonáskodott, míg leánya Erzsébet otthon töltötte napjait.

Felesége tetőtől-talpig derék, magyar érzésű asszony volt, kiről büszkén említi fel Molnár Borbálához írt egyik levelében, hogy „ellensége az orca festésnek“ s magyar ruhát, magyar főkötőket hord, „nem olyakat, melyek érik a felhőket.“

Szakolczai magányában csöndes egyformaságban tölték el a Gvadányi napjai. A kertészkedés és könyv-olvasás képezték főfoglalatosságát. Amaz valóságos szenvedélye volt. Ideje legnagyobb részét kertjében tölté s szeretettel ápolta virágait. Mint Molnár Borbálához írja:

Elöttem nincs semmi ezeknél kedvesebb,
Virágoknál mi is lehetne ékeesebb?
Természet munkáját ezekbe vizsgálom,
Főkép a nagy isten munkáját csudálom.

A gazdálkodáshoz már nem volt türelme s ha ki is látogatott jószágára, szórakoztatóul rendszeren valami könyvet is vitt magával. S Péczelinek meg is írja, hogy az általa fordított ó-testamentom máso-

dik kötetét örömet olvasta egy vadalma-fa alatt szénagyüjtői mellett.

De virágaira rá nem unt soha, s kertje, mely méltán híresedett el, kíváncsiság és bámulat tárgya volt folyton. Vasárnaponként a tót leányok tömeges-tül jöttek megszemlélni, s ilyenkor a jó öreg tábor-nok barátságosan beszédbe ereszkedett velük. Ismerő-seinek is, különösen Fábián Juliánnának és Molnár Borbálának névnapokon s egyéb alkalmakkor virág-magvakkal kedveskedett.

Nyáron egy pár hétre rendszerint a közeli pös-tyéni fürdőbe rándult át, honnan mindig felüdülve tért haza. Télen gyakorta vadásztatott testi-lelki jó barátjai, a morva grófok társaságában, kik közül az egyik De Magnis a szomszédos Straszniczon, a másik Hardegg gróf pedig Miloticzon lakott.

Benső viszonyban volt a nyitrai alispánnal Géczi Istvánnal is, ki különösen könyvvásárlásai körül tett sok szivességet neki. Szakolczán ez időben alig volt egy pár urí család, de a kik voltak, így a Marsonay és Tarnóczy családok, azokkal sűrűn érintkezett.¹⁾

Élete folyásától különben maga is megemlékezik egy Molnár Borbálához intézett verses levelében:

Deiig én befogom magamat járomba,
Irok vagy olvasok kisdéd könyvtáromba
Olykor jóbarátim jönnek s látogatnak
A kik szép nyájasan velem mulatgatnak.
Néha én is megyek látogatásokra
A midőn dolgaim nem terjednek sokra.
Olykor hegedűmet a tokból kikapom
Egyet penderitek, elmulik így napom.
Lásd tehát asszonyom, im így foly életem!

¹⁾ Marsó Béla urnak, Szakolcza város főjegyzőjének adata, kinek egyéb szives utbaigazításáért is e helyütt mondok meleg köszönetet.

E mellett azonban hiven eljár a megyei gyűlésekre s mint indigéna-mágnás részt vett a budai és pozsonyi 1790/1-iki emlékezetes országgyűlés tanácskozásáiban is. Mindazáltal a politikába nem ártotta magát.

A mult századi 90-es évek reakzionárius szelölője megcsapja őt is, s hazafiui érzése felbuzdulván, elhatározza, hogy irodalmi téren fog izgatni a magyar nyelv és viselet visszafogadása mellett. 1878-ben kiadja első művét a Pöstényi Fürdést, melyet nemsokára politikai irányu Peleskei Nótáriusa s apróbb hasonfajta munkái követnek. Széleskörű levelezést indít meg a kor íróival s írónőivel, köztük Mindszenti Sámuellel, Péczeli Józseffel, Baróti Szabó Dáviddal, Molnár Borbálával és Fábíán Juliánával.

S már ekkor sajnálni kezdi, hogy a magyarság és irodalom központjától távoleső Szakolczán lakik, s érdekesen mondja el egyik 1795-ben irt levelében erről való panaszát Mindszentinek: „Tiszteletes uram! Engemet nem tudom a jó vagy bal fátum e hazának bő megyéjéből Borsodvármegyéből maga véghatárára, anyai jószágomba vetett, közel azon vagyonomhoz Hymen Szakolcza városába szegezett egy kedves párral, az kivel istenem kegyelméből jó életet élek, de mégis sajnálom, hogy születésem földjén közönségesen folyni szokott magyar nyelvet oly ritkának kelleltik itt tartanom, mint a fehér hollót. Nem tehetek erről és a mennyei felség rendelésével megelégszem. De aztat majd csaknem sajnosabban veszem, hogy itten a világ végén lakván, egy fertály órányira Morvaországtól, azoktul is, az kik a praenu-merációkat beszedik, távol vagyok esve. Pozsony legközelebb hozzám, de az is országos tiz mérföld és ide is rit-

kán esik alkalmatosságom, mert az itt való tótok ritkán bujnak ki házokból, otthon szeretik sütni a makkot.“¹⁾

De Szakolczát odahagyni egy perczre sem jutott eszébe. Elégedetlensége, ha egy pillanatra felvillant is, csakhamar elolvadt, mint a márcziusi hó. Halála napjáig meg volt benne az a méltóság, lelki egyensuly és kedélyes nyugodtság, melyek a magyar embert annyira jellemzik. S még életében megérte azt, a mi oly kevésnek jut osztályrészül, hogy művei országos népszerűsége tettek szert s nevét tisztelet és becsülés környezé mindenütt.

E század első évében a betegség ágyba fektette, melyből nem is kelt föl többé. Előre megsejtette halálát, s betegágyából írja egyik legrégibb barátjának és bajtársának, Csízi Istvánnak ama levelet, melyben halál sejtelmének s a halálban való keresztyén megnyugvásának oly meghatóan ad kifejezést. Ime a levél kezdete:

„Kedves jó barátom! A hosszas betegségnek bizonyos vége a halál és én sem várhatok mást a mint is életemnek külső küszöbén állok; de higgye el nekem, hogy én a haláltól teljességgel nem irtózom, tudván aztat, hogy ez emberi sorsunknak zsoldja; de mindenek felett azért, hogy én az én kedves istenemmel mindenképen megbé-kültem és az ő szent fiának hathatós érdemeiben vetvén reménységemet, hiszem szegény bűnös lelke-met maga szent színe eleibe juttatja.“²⁾

Ezt a levelet 1801. november 21-én írta. Egy hónapra reá, deczember 21-én örökre megszünt nemes szíve dobogni.

¹⁾ István bácsi naptára 1865.

²⁾ „Magyar Kurir.“ 1802. 236. l.

Halálát, melyet méltó fájdalommal fogadott országszerte mindenki, a Magyar Hirmondó (1802-ik évfolyam, 20. l.) következőleg jelenté olvasóinak: „Szkaliczról 1801. decz. 28-án. Ezen folyó hónapnak 21-én végezte el itt hosszú és súlyos betegség után világi pályafutását méltóságos gróf Gvadányi József cs. k. generál-major ö nagysága életének 77-ik esztendejében. Ki minekutána minden utolsó szentségekben önnön-maga kívánsága szerint részesítettett volna, példás életéhez hasonló halállal költözött által az örök életre. — Nagy kedvelője volt a magyar literaturának s itt a nagyoknak igen gyönyörű példával ment elő, de nem csak, hanem elő is mozdította azt szép tehetségei szerént. Eléggé ismeretese munkái. Szerencsés volt kivált a mulattató versek szedésében, s azokban az igazságoknak oktatólag való előadásában, melyeket a köznép értelméhez igen jelesen tudott alkalmaztatni: de belőlük azért akármely rendű olvasók is tanulhattak. Ilyen a Peleskei Nótáriusa és több munkái.“

A többi folyóiratok is hasonló módon emlékeznek meg az elhunytól, kinek népszerűségét mi sem bizonyítja jobban, hogy a haláláról szomorú jelentést tevő lapok s különösen a Magyar Kurir szerkesztőségét az ország minden részéről fölkeresik érdemeit magasztaló s halálát kesergő ódákkal és elégiákkal.

Az elsőt, melyet a „Magyar Kurir“ 1802-ik évfolyamának nyolczadik számában közöl, A. Rácz István írta, a következő epitáphiumot ajánlván fejfájára:

Itt fekszik hiv magyar Apollónk és Mársunk,
Istápunk, szép fényünk, bölcs póéta társunk.
Fenmaradó dicső neve: gróf Gvadányi,
Nagy a hire s lelke, sirja bár parányi.

A másodikban Fábián Juliánna kesergi el nagy
fájdalmát s végül dicsőíti Gvadányit:

Hazája hasznáért s azért igyekezett
Hogy Márs és Apolló vele fogjon kezét
Méltán siralja hát mind Apolló, mint Márs
Mivel mindakettő mellett vala hiv társ.
Sirassátok ti is hazám poétái!
S ti nemem sorsosi, hiv poétriai!
S a kikben a magyar nyelv szeretete ég
Hogy ily jó atyától most megfoszta az ég.

Molnár Borbála és Csizi István, ki Gvadányi-
nak főntebb idézett utolsó levelét is közli, szintén szen-
telnek egy-egy ódát az öreg tábornoknak. Aradról
Perecsenyi Nagy László küld egy gyászdalt, Erdély-
ből a megboldogultnak egy B. A. kezdőbetűk alá
rejtőző jó barátja, s egy B. B. S. betűs ismeretlen.
Sőt a Kurir tizenhatodik számában egy latin nyelven
írott hosszabb „Elegia“ is van e czim alatt: „Illus-
trissimi Domini Comitatus Josephi Gvadányi S. C. R.
A. Mattis E. R. H. generalis cineribus et manibus
sacra.“ Alkalmasint valami szerzetes pap műve.

S a mélyen érzett gyásznak a nyilvánosság előtt
való e kifejezései annyival nagyobb jelentőségűek,
mert páratlanul állanak akkori irodalmunkban. Mig
más neves embereknek, így id. Ráday Gedeonnak vagy
Pray Györgynek, kik szintén 1801-ben hunytak el,
alig jut a lapokban, a hazai hírek közt egy pár sor,
addig Gvadányi halálakor valóságos elégia-költészet
keletkezik, melynek a nemzeti közérzésben gyöke-
redző voltát leginkább mutatja az, hogy Szacsuvay, a
Magyar Kurir szerkesztője, ki irodalmi s hasonnemű
személyi ügyekkel vajmi keveset törődött, készség-
gel nyitotta meg lapja hasábjait annak termékei
előtt.

Gvadányit úgy felesége mint gyermekei túléltek. Hitvesének haláláról nincs tudomásunk. Leánya Erzsébet 1809-ben hajadon korában halt meg Szakolczán, fia mint alezredes 1815-ben Pozsonyban. Benne magva szakadt a Gvadányi nemzetségnek Magyarországon.

Gvadányi sirjáról, a legutóbbi időig nem tudott senki semmit. A jelen évben megindított nyomozás azonban kiderítette, hogy Gvadányit és leányát a szakolczai ferenczrendi templom sirboltjába temették. De mikor a hatvanas évek elején e templomot megnyitották, az ott nyugvók hamvait másutt helyezték el. Akadt akkor egy kegyeletes férfit, báró Horeczky Nándor, Gvadányi első feleségének rokona, ki Gvadányi csontjait elvitette a birtokát képező nyitramegyei Rohófalu templomába. Most ott nyugszanak. Legujabban indítvány merült fel, (Pozsonyvidéki Lapok 1884. 32. sz.) hogy e helyet emléktáblával jelöljék meg. Melegen járulunk e helyütt is az indítványhoz. A jó öreg tábornoknál, ki kettős pályáján oly hasznos szolgálatokat tett a haza, irodalom és magyarság szent ügyének, elismerés jobbat, méltóbbat nem érhet.

II.

GVADÁNYI JELLEMZÉSE.

Irodalmunk történetében páratlanul áll az az általános felbuzdulás, lelkesültség és kitartás, melylyel a mult század végén egyes jobbaink az elhanyagolt nemzeti nyelv és irodalom ügyét felkarolták. A hatalmas szellemi forrongás, az óriási lendülettel megindult irodalmi mozgalom sok nagy tehetséget, sok új embert, sok érdekes jelenséget hozott felszínre. De mindnyájuk közt tagadhatatlanul legérdekesebb a Dugonics András és Gvadányi József fellépése, kiket az egymás mellett keletkezett klasszikai és francia iskolákkal szemben, Pálóczi Horváth Ádámmal együtt a népies iskola megalapítóinak nevez az irodalomtörténet.

Bizonyos komikai színezete van annak, mikor ez a két, egymással homlokegyenest ellenkező pályán haladó ember késő vénségében egyszerre csak elhatározza, hogy mulattató regényeket fognak írni a magyar dámák és kisasszonyok számára. Nagyban ösztönzi őket erre a hazaszeretet, meg az a cél is, hogy a külföldi regényeket, a Pamélákat, Klarissákat és Narczisszákat kiszorítsák. Mert erős nemzeti érzelmű mind a kettő. Annak szerzetesi csuhájáról, ennek osztrák tábornoki egyenruhájáról, s mindkettőnek nyugodalmas külsejéről senki nem olvasná le a

rajongó hazafit, ki meleg szeretettel karol fel mindent a mi nemzeti s elkeseredett, gyűlölettel viselkedik minden iránt, a mi idegen.

Pedig csak nézni kell Dugonicsot, ki Etelkájának előszavában oly büszkén áll ki a sikra: „A mi magyarságomat illeti, azon voltam, hogy tisztán és igazán irjak. — A mi pedig szívemet illeti: talpig kitetszhetem írásomból. Eleve azt mondhatom: igaz magyar vagyok és hazámat szerfölött szeretem. Hogy benne születtem, soha sem szégyenlem. Adná az isten, hogy ő se szégyenlené neveltetésemet. Olyan vagyok ki édes hazámnak boldogulásán örvendeni, sanyargatásától félni, veszedelmén irtózni tudnék. Olyan vagyok, ki édes hazám fentartására, ha tehetségemben lenne, tekestől lelkestől iparkodnék.“

Hasonló kijelentésekkel telvék a Gvadányi művei, melyeknek sajátosságát növeli az is, hogy Szokolczáról, a tót királyi városból bocsátja őket szerzőjük világgá, hol mint egyik levelében tréfásan maga felemlíti „véres magyart csak akkor látok, a midőn magamra nézek.“

Ez a hazaszeretet képezi egyik forrását költészetüknek.

Befoly erre azonban politikai meggyőződésük is, mely szintén fokozva fellépésük érdekességét. Dugonics mint pap a szerzetes rendek eltörlését, mint hazafi alkotmány sértő rendeleteiért s germanizáló törekvéseiért gyűlöli a császárt. S műveiben számos gunyos célzást találunk II. József és kormánya ellen. És éppen ez a célzatokba burkolt, de akkor általánosan elértett kigunyolása a császár reformjainak magyarázza meg az ő regényeinek roppant hatását is.

Gvadányi természetesen ilyen politikai nézeteiket nem vallhatott, nem loyalitásánál, nem katonai

hűségesküjénél fogva. Családjában, mint egyáltalán a főúri családok nagy részében, a dynasztia iránti hűség a tulzásig volt kifejlődve, nem egyszer az alkotmány tiszteletének rovására. A katonai pálya pedig a legkevésbé volt alkalmas arra, hogy hűtlenné tegye nemzetségének e hagyományához. Különben is a bajok forrását Gvadányi nem a császárban és annak kormányrendszerében, de magukban az emberekben kereste és látta. A szorosabb értelemben vett politikával nem igen foglalkozott, ehhez sem érzéke, sem készsége nem volt; de természetes józanságával arra a következtetésre jutott, hogy egy nemzetet, mintegy parancsszóra ősi jelleméből kivetköztetni nem lehet. A német nyelv és idegen divat elharapózásáért nem a bécsi udvart, hanem a főrendűeket s a kiváltságos nemesi osztályt vádolta. Ezek felelősek s büntetendők mind ama gyalázatért, mely a visszas állapothoz mellett a nemzetre méltán háramul. Ha azok idején ellene szegülnek az idegen nyelv és divat hódításainak, ha szívekben megőrizték volna az őseiktől öröklött egyszerű erkölcsöket és hazaszeretetet, a magyar nemzet megmaradt volna magyarnak szívekben, szóban, külsőben egyaránt. De mikor éppen e kiváltságos rendek jártak elől a külföld majmolásában, éppen nem lehet csudálni, ha az erkölcsiben megmételyezett nemzet letért az igaz utról s a szégyenletes elkorcsosulás s a biztos bukással fenyegető elnemzetietlenedés lejtőjére lépett.

Gvadányi hazafiúi mély fájdalommal tapasztalta mindezt, s mint élemedett korában is tetterős férfiú, nem elégedett meg a tények pusztá mérlegelésével, de kesztyűt dobott e korcsmagyaroknak s elkeseredett harczot kezdett ellenük.

S ez a mély, olthatatlan gyűlölet az idegen

nyelv és viselet ellen, képezi költészetének második forrását. Ez irány legjellemzőbb kifejezője a Peleskei Nótárius budai utazása.

Nem szándékunk Dugonics és Gvadányi költői pályáját tovább is összehasonlitgatni, annyival, kevésbé, mert e két rokonvonáson kívül alig van más olyan pont, melyben érintkeznének. Pályájuk ettől kezdve egymástól messze eltér. Dugonics öntudatos czéllal halad tovább írói pályáján s kissé tulmerész fantáziával alkotja meg távoleső országok leple alatt játszó, de célzataiban József ellen irányuló politikogalans regényeit és drámáit. A finn-magyar rokonságnak ez időben felmerült eszméjéből is táplálékot merítettett költészete. Gvadányi megmaradt szűk körben kitűzött iránya mellett s minden magasabb költői cél nélkül írja meg Rontó Pálját s más kisebb műveit. A drámairásra egy perczig sem gondolt, mert a színházat élte végeig gyűlölte, oly iskolának tartván (Peleskei Nót. Elmélkedései):

Hol az ártatlanság hajótörést szenved,
A szemtelenségnek a szemérem enged.

Csak pályájuk végső eredményében egyeztek még meg, műveik országos népszerűségében.

Dugonics és Gvadányi életükben személyesen aligha érintkeztek egymással. De egymás munkáit bizonyára ismerték. Gvadányi biztos adatot is szolgáltat erre egyik Péczelihez 1788 december 12-én írt levelében, melyet jellemző voltánál fogva ide igtatunk: „Itten (Szakolczán) Dugonics András Etelkáját is megszerzettem: az magyarság és gondolatok szépek és sok vagyon benne, mely hazánk históriáját világosítja, csak csekély ítéletem szerint kevesebb példabeszédeket tett volna beléje és azokat, az melyek

kevéssé darabosak, sőt ha más nemzetek nyelvére fordíttatnának, nemcsak kinevetősek, de az magyarok eszeikről ítéletet szerezők is volnának, kihagyta volna.“¹⁾

Gvadányi első irodalmi kísérleteiből alig maradt reánk valami. Pedig, hogy hosszas katonai pihenője alatt a tiszántuli felső megyében, sok alkalmi verset szerzett, s név és születésnapj ünnepéken számtalan verses felköszöntőt mondott, leveleiben többször megemlíti. Sőt Péczelivel a munkák czímét is közli: „Megvallom öt munkám vagyon mind versekbe, ezek közül egyet sem akartam prés alá adni, sőt az fragmentumjokat is elhántam, mivel egyike se foglalt fontos dolgokat magában és így nyomtatást nem érdemlettek. Én ifju koromtól fogva mindig vig geniusu és eleven ember voltam, azért is a munkáim is olyanok valának, játékot és nevetséget okozók. Az titulusai ezek: 1. Paraszt lakodalom. 2. Czigány Diaeta, mely Borsodvármegyébe az szendrei pázsiton Siroki Deme vajda praesidiuma alatt tartatott, a midőn azon nemzet új magyarrá lett. 3. Xaverius sz. Ferencz napját ülő Nováki Ferenczhez ttes Nádasdy regimentében levő kapitányhoz köszöntő versek. 4. Azon számárnak, melyen az Krisztus sok hozsánna kiáltások közt Jerusálembe bement és egy naturálistának egymás között tett theologikus diskursussok, melyeket versekbe foglalt Mómus József, az tállyai kántor. 5. Versekbe tett bizonyítás, hogy jobb az isten szász papnál. — Más munkámmal nem emlékezem és csak fragmentumi sincsenek meg már nálam, hanem némely jóakaróim imitt-amott mulatják velek magokat.“²⁾

¹⁾ *Akadémiai kéziratár.* Péczeli és kora. IV. r. Gvadányinak mintegy tíz Péczelihez intézett levele őriztetik másolatban itt.

²⁾ Levele Péczelihez. *Akadémiai kéziratár.*

Ezek közül csak a Nováki Ferenczhez irt üdvözlő verse maradt fenn, melyet később „Aprekaszion“ czimen újra kiadott.

Legrégibb munkája, melyet saját vallomása szerint 1758-ban irt, az a tréfás kis párhuzamos vers, mely az „Unalmas órák“-ban mindjárt a Badalai dolgok után következik. Czime: „Igaz szeretetnek hármastüköre.“ Ezt a munkát sokan mint a magukét mutatták be névnapokon, a min Gvadányi nem egyszer jót nevetett. A rövid versből, melyet úgy mutat be, mint Ocskói Ocskai Ferencz névnap-i üdvözlését hitves társához Pókatelki Kondé Nepomucéna asszonyhoz, izelítől álljon itt az első strófája:

Szent Nepomuk napját	Gyakorta érhessed
Istennek áldását	Bőven is vehessed
Soha se érhessed	Szivednek fájdalmát
És ne is vehessed	Istennek haragját.

Időrendben e vers után a Badalai dolgok következének, melyek alá 1765-öt jegyezte a szerző. De ezt csak jámbor elhitetésül tette oda, mert részint az elbeszélés szelleméből, részint az utolsó versszakok egyikében elejtett amaz elszólásából „értem immár ennél vidámabb esztendőt,“ első pillanatra kitűnik, hogy későbbi szerzemények.

Ez első kísérletek a fenmaradtak után itélve valami nagyobb irodalomtörténeti és aesthetikai jelentőséggel nem bírnak. Gvadányi írói pályáját nem is ezektől kell datálnunk. Ekkor még aligha villant is meg fejében, hogy magyar íróként szolgálja hazáját. S katonáival korántsem azért ereszkedett nyájas társalgásba, hogy tőlük husz év múlva megirandó műveihez adatokat szerezzen; a Tisza-melléki magyar megyékben sem azért tanulmányozta a nép erkölceit

és szokásait, hogy ezekről könyvet írjon később, de mert természetes vonzódással volt irántuk s gyönyörködött jóízű adomáikban, meséikben, közmondásaikban. Gvadányi pedig meg volt áldva azzal a szerencsés tulajdonnal, hogy emlékezetébe gyorsan felvett s hiven megőrzött minden érdekest és jellemzőt. Ezeket azután alkalom adtán jól fel is tudta használni.

Írói pályája tulajdonképpen akkor kezdődik, mikor szakolezai magányába vonult vissza. Itteni csöndes elvonultságában lassan teltek napjai s hogy unalmát elűzze, néha-néha kezébe fogta tollát s a szomszédos pöstyéni fürdőben átélt egy-egy kalandját versekbe foglalta. Lassanként egy kis gyűjtemény jött így össze, mely kéziratban alkalmasint el volt terjedve a környékben, de nyomtatásban csak 1787-ben jelent meg, ily czimmel: *„Pöstyéni Fürdés, a mellyet egy magyar lovas ezredből való százados az ottan történt mulatságos dolgokkal élő magyar nyelven versekbe foglalt 1787. esztendőbe, Rák havának 12-ik napján. Nyomtatott Tsöbörtsökön a Caspiumi tenger partján azon esztendőbe.“* E mű közrebocsátásának története ismeretlen előttünk. Lehet, hogy Gvadányi saját jószántából tette közzé, de lehet, hogy mások tanácsából, sőt pressziója alatt, mint az „Aprekaszion“-nál vagy egyéb műveinél is történt. Külömben a munka, egyes apró s néhol nagyon is izetlen kalandok elbeszéléséből állván, aesthetikai beszámíthatóság alá alig esik.

E közben hovatovább hatalmas arányokat öltött a magyar nyelv és irodalom s az ősi viselet érdekében megindult mozgalom. Magánkörökben, sajtóban, könyvekben egyébről sem volt szó. Ez az országos áramlat magával sodorja Gvadányit is, mind jobban érdeklődik az irodalom iránt, levelezésbe lép a nevesebb magyar írókkal, s a kor és saját lelkének vissz-

hangjakép 1788-ban megírja és kiadja a Peleskei Nótárius budai utazását. A mű óriási sikert arat s Gvadányi ettől kezdve még inkább buzog az irodalom mellett. Röpiratait, történeti munkái rövid időközökben követik egymást, s 1793-ban kiadja legnagyobb verses művét: Rontó Pál és gróf Benyovszky Móricz, életek leírását. Ez a mű is csakhamar nagy népszerűsége tesz szert, s Gvadányi mind többet dolgozik. Munkáinak elterjedését roppant megkönnyíti az, hogy a korszak egyik legtevékenyebb kiadója Weber Simon Péter, kinek Pozsonyban és Komáromban is volt nyomdája és könyvkereskedése, szívesen vállalkozik azoknak kiadására. Gvadányi műveiért pénzt nem fogadott el soha, s a nyereséget, mely ha meggondoljuk, hogy nem egy munkája két-három kiadást is ért, bizonyára tetemes lehetett, az élelmes könyvkiadó dugta zsebe.¹⁾

S a mint neve ismertté lett, mind sűrűbben levelezett irodalmi ügyekben Mindszenti Sámuellel és Péczeli Józseffel, s e két íróhoz intézett levelei, melyek egyrésze a magyar tudományos akadémia kéziratтарыban másolatban őriztetik, s a más része naptárakban és folyóiratokban szétszórta jelent meg, szolgáltaták nekünk a legbecsesebb adatokat az ő egyéniségének és írói jellemének megítéléséhez.

Ugyanekkor összeköttetésbe lépett Baróti Szabó Dáviddal, a ki bár a klasszikai iskolához tartozott, mindig nagyrabecsülte Gvadányit. Erről tanúskodik az a tizenegy episztolája, melyeket 1794-től 1801-ig írt Gvadányihoz, s később „költeményes munkái“ kötetébe is felvett. Sőt 1799. június havában, midőn Kassára ment, hogy ottan búcsút véve, állandóan

¹⁾ Levele Mindszentihez. Istv. b. naptára 1865.

Virtre költözködjék, meg is látogatta az öreg tábornokot szakolczai tuskulánumban.¹⁾ Ez időből való legszebb episztolája, melyben oly rokonszenvesen mutatja be Gvadányit. Azzal kezdi, hogy Morvának határi örömtől villognak, mert

Ott tart innepet a nagy
Harczoknak fia s a muzsák főpapja. Merő had
Néz ki s merő vígság szeméiből. Ó mennyi borostyánt
Nyert fiatalb léven, mikoron a franczia s prusszus
Vérében úsztatta lovát! Nem győzheti többé
A fegyver pályát. Meggyengült karja, hajára
Hószin ült. De hatalmas eszén nem látszik az őszült
Eszkendők nyoma. Fegyverinél feljebbre megy ékes
Írótolla kivált versben. Játszódnak az egymást
Úzó s nem várt gondolatok.

Gvadányi nem kisebb elismeréssel van iránta s leveleiben rendszeren „nagy poétának“, s a magyar literatura nagy előmozdítójának“ nevezi.

Schedius Lajossal is vált egy pár levelet, s azok egyikében (Akad. kéziratár) abból az alkalomból, hogy Aranka György által 1793-ban Maros-Vásárhelyen felállított erdélyi nyelvművelő társaság őt első és egyetlen munkájával megtisztelte, verses köszönetet küld a szíves figyelemért.

Ezenkívül verses levelezésbe eredt Fábíán Juliánnával és Molnár Borbálával, e két költőnővel, az elsőt az 1763-iki híres komáromi földindulás leírására, ez utóbbit a költészet tovább művelésére buzdítgatva. A levelezést azután két kötetben ki is nyomatta. Ugyancsak verses levelezést folytatott egy gyermekifjú kezdő poétával, Donits Andrással is. E

¹⁾ Gvadányi levele Schedius Lajoshoz. „Vasárnapi Ujság.“ 1869. 49. sz. Közli: *Főtűs* Lajos.

levelek azonban a sajtó útján csak 1835-ben láttak napvilágot.

És jóllehet, hogy munkái könnyű termelése mellett mintegy husz kötetre szaporodnak fel s nagy olvasó közönséget hódítanak maguknak, Gvadányi elszigetelten áll irodalmunkban. S a nagy fejlődési mozgalomban, mely a mult század végén három irányban megindult, neki voltaképpen szerepe nincs is. S ennek oka részint egyéniségéből, részint korának viszonyaiból könnyen kimagyarázható.

Gvadányi az arisztokratikus formaságok elhanyagolása s a köznéphez mutatott rokonszenve mellett is, konzervatív gondolkozású volt egész életében. Csökönyösen ragaszkodott mindenben a régihez s irtózott minden újítástól, bármily czélszerű volt is az. A tizenhetezredik század ellenzéki szellemével, forrongó eszméivel kibékülni nem tudott soha. Elkeresité lelkét az a látvány, mely különösen a 90 es években Európaszerte eléje tárult, hogy a tudomány férfiai szenvedélyes harczot vívnak a pozitív vallások s a hagyományos nézetek ellen. Gyűlölte a francia materialistákat és az enciklopédia embereit, kik e mozgalmakat megindították. Fájó szívvvel nézte a raczionálizmus felburjánzását, mely az általa felállított tiszta ész rendszerével mérve mindent, kimondta az anathematát a tényleges vallás, a tudomány, társadalmi és állami rend fölött; mely a vallásalapítókat, Jézust sem véve ki, világcsalóknak nevezte, s mely végső elfajulásában az atheizmusban nyilatkozott utczai szájjal hirdetve, hogy a vallás legfeljebb a köznépek jó, a műveltek ellehetnek nélküle is.¹⁾

¹⁾ *Alexander Bernát*: A XVIII. század szellemi mozgalmairól. Bpesti Sz. 1880 évf.

Arra az álláspontra sem nem akart, sem nem tudott emelkedni, hogy méltányolhassa Voltaire, Rousseau, Diderot és D'Alembert alapjában helyes elveit s az emberiség szellemi fejlődésére tett nagy hatásukat.

S a társadalmi kérdésekben vallott e nézeteit átvitte az irodalomba is. Ellenszenvvel viseltetett itt is minden újítás iránt. Nem vette jó néven a francia iskola, s a klasszikai irány hódításait sem. Előtte Gyöngyösi István s követői voltak a magyar költészet kánonai. Gyöngyösiről Peleskei Nótáriussa előszavában úgy nyilatkozik, hogy „mióta a magyar haza áll, még oly magyar poetát e világra anya nem szült.“ S Gyöngyösit aztán utánozni is igyekszik mindenben. Tőle tanulta el az élénk, fordulatos elbeszélői és leírói modort; tőle az ékesgető, körülményes, áradó stílust; az ő nyomán alkotta inverzióit, önkényes szófüzéseit, s tőle vette át a most Zrinyi vagy Gyöngyösi-stanzának nevezett négyrimű strófát is. S különösen ez utóbbihoz ragaszkodott makacsan. Nótáriussa előszavában egész harczot indít meg az újabb költők ellen, kik Bessenyei nyomán az epikus strófát párosan kezdték rimelni. Mint itt írja, az új poeták azért teszik ezt „mert nem akarnak igazán dolgozni és fejeiket törni a szavak öszveszedésében; mert a munka mind későbbre haladna, mind annyi könyvek a prés alá nem szoríttathatnának és így az erszény is későbbben dagadna. Édes anyánk nyelve a szavakban és synonymokban oly gazdag, hogy egy nyelv sem nyithat bővebb szótárt ennél, de mivel sokkal könnyebb két szavat egyhanguakat találni, mint négyet, tehát ez a valóságos oka, hogy kelmetek metamorfózis módijok két soros versekkel ír.“ Később ugyan maga is enged a dámák kérésének, s két soros

versekben írja meg Rontó Pálját s egyéb munkáit is de ezt szelid dörmögés nélkül sohasem teszi.

Saját kortársai közül Pálóczi Horváth Ádámot a „Magyar Hunniás“ szerzőjét s Péczeli Józsefet becsülte legtöbbre, ki Voltaire Henriade-jának s Young Éjszakáinak lefordítása és a „Mindenes Gyűjtemény“ szerkesztése által szerzett magának irodalmi téren maradandó érdemet. Ezekről sok fogást, sőt kifejezést tanult el, s leveleiben, munkáiban gyakran hivatkozik rájuk. A híres tordai leoninus verselő Gyöngyösi Jánost azonban nem szerette, s helyes tapintatáról tesz tanúságot, mikor róla e jellemző sorokat írja Péczelinek (Ak. k. i. t.) „A bécsi Magyar Kurir még jó előre oly nagy elogiumot hirdetett ki adandó ttes Gyöngyösi János tordai praedikator verseirül, hogy alig vártam, hogy kezemhez érkezzenek, mert sok darabjait vettem, de azokban azon ízlést, mely az Hunniásba és Henriásba vagyon, korántsem találom. Magyarsága jó és az mythológiát is voltaképen tudja, de mégis erőttetettek munkái felette és az dolgok, melyekről énekel csak egyek: tudnia illik házasságok üdvözlése és temetések siralma. Mint tet-szenek olyas munkák ttes uramnak, az melyek heroicum-elegiacum magyar kötött szavakban jönnek ki? Nékem az füleimet sértik és mord kedvvel olvasom. Miért? okát adom. Az ilyen munkák csak deák nyelven hangzanak igazán, mert a poézisnak reguláin épültek, az deák poézis ki vagyon dolgozva, tudatik melyik hosszú vagy rövid, melyik diftongus betű vagy syllaba rövidül ha ezt vocális követi, és így mivel az magyar poézisnak regulái még nincsenek, ezer meg ezer a hiba vagyis poeticus error azokba, authorai azt gondolják, hogy elég, ha kezek izekjein az syllabák száma kiesik, de nálam nem elég.“

Gyöngyösi István nyomdokait követve mindenben, természetes, hogy mint egy elavult kor képviselője jelent meg a kortársak szemében, s ez egyik oka az ő kivételes, elszigetelt helyzetének az irodalomban. A másik ok az, hogy az öreg tábornok mindvégig diletáns költő maradt. Czéhbeli ember nem volt soha. Költészeti elvei, kitűzött céljai, melyeknek zászlájára felesküdt voltna, nem voltak. Eleinte unalomból, később pusztán hazafiságból írt. Javítani, oktatni, buzdítani törekedett. Hogy költő volna, azt számtalanszor tagadja maga is, különösen mikor műveit egyes kritikusok, kiket sohasem álhatott ki, bírálgatni kezdték. Egy ilyen alkalomból írja Molnár Borbálának az (Unalmas órákban) e jellemző sorokat:

Kaczagtam asszonyom! Zoillussaimat
 Hogy rostálni kezdék csekély munkáimat
 Mert *author nem vagyok*, soha nem is leszek,
 Hogy versés munkácskát olykor-olykor teszek.
 Unalmas időmet ezzel játszva töltöm
 De az *author* nevet magamra nem öltöm,
 Mert tarsolyos karddal nem láttam még *author*t
 S nem is szagolhatják ezek a puskaport.
 Mársnak vagyek s voltam *baccalaureussa*
 Nem illet hát engem *authorok laurussa*.
 Kritizálásából nem áradt reám kár,
 Nem fáj, mert nem patkolt, ha rúg is a számár.
 Jól teszed asszonyom, ha őket megveted,
 Velem együtt üres hangjokat neveded.

S hogy működése, épp úgy mint a Dugonicsé és Horváth Ádámé, mélyebb nyomot nem hagyott maga után költészetünkben, egyik főoka a Kazinczy Ferencz föllépése, ki irodalmi diktátorrá növe ki magát, hatalmas egyénisége bélyegét rá nyomta a Gvadányit közvetlenül követő irodalmunk korszakára.

Mindemellett is roppant népszerűségre tett szert s ez több szerencsés körülmény összejátszásának tudható be.

Az első, a mi erre befolyt, az az exclusiv hazafias magyar szellem, mely valamennyi művét átlengi, a második az a körülmény, hogy Gvadányi öntudatlanul is a népköltészet üde forrásából merített s ennek szellemében rajzolván alakjait és a nép szája ízéhez alkalmazván előadását, művei érthetők lettek az alsóbb osztályok számára is. Előmozdította művei sikerét Arany János distinctiója szerint az olvasó közönség fejletlen állapota, meg az a tény is, hogy a század irodalmi hagyományai jóformán elkallódtak. Munkái kézről-kézre jártak tehát, s sok család e könyveken kívül nem is igen ismert mást. „Az egykönyvű publikum pedig — mint Arany (Gvadányi. Prózai dolg. 297. l.) oly találóan megjegyzi — a legháládatosabb. Az a közönség, mely kevés könyvet újra meg újra olvas, népszerűbbé teszi az író, mint az, melynek van módja válogatni s kapkodva olvasni.“

De Gvadányi munkásságának jelentősége nemcsak az olvasóközönség meghódításában határozódik, hanem abban is, hogy ő volt irodalmunkban az első, ki a költészetben komikai tárgyakkal megpróbálkozott.

Messze vezetne, ha e helyütt kifejteni akarnánk, hogy milyen tényezők folytak be arra, hogy a Gvadányit megelőző három században a komikai irány művelőkre nem talált. Elég talán, ha a haza válságos állapotára s a nemzet viszontagságos küzdelmeire rámutatunk. S ha nem is fogadjuk el a maga merevségében az „inter arma silent musae“ állítást, viszont állítanunk kell, hogy minden író csak az őt környező eszmék behatása alatt terem, s ennyiben minden mű

magán hordja kora szellemének, eszejárásának s irodalmi divatának bélyegét. Sem a vallási viták, sem a török háborúk százada nem volt alkalmas arra, hogy komikai költőket teremtsen, az ugynevezett irodalmi hanyatlás százada még kevésbé.

Jóllehet, hogy éppen a szatmári béke utáni időből akadunk egy verses munkára, mely egy komikai személy viselt dolgait örökíti meg. Ez a Kolumbán János műve. Teljes czime: *„Néhai Tordai hadnagy Vida György facetiájának: jeles tréfáinak históriája.* Melyet hevertében mélánkóliái között magyar versekben foglalt: szödemeteri házánál olosztelki *Kolumbán János*, némely vármegyéknek hűtös assessora. Nyomtattatott 1759 esztendőben.“ Az egész négy részből áll. Az elsőben így mutatja be a tréfás Vidát:

Okos ember is volt, sok helyeken forgott,
Mindkét kézre adni az embernek tudott
A hol kívántatott mindaddig hazudott
A míg kedvben esett, addig nem lassudott.

A többi három részben részletesen elmondja Kolumbán, hogy hőse Tordán nemes családból született, s iskolái végeztével kancelláriára menvén híres prókátorrá lett. Hire eljutott Teleki Mihályhoz is, ki meghívja magához gernyeszegi udvarába, s itt Vida úgy Telekivel, mint vendégeivel otromba tréfákat üz. Nem egyszer megbüntetik, de ura mindig megbocsát neki. Végre tordai hadnagynak teszi meg Teleki, de tréfaival itt sem hagy fel, s a többek közt áprilist járat Heiszter generálissal is. Tököli Imre beütésekor táborba száll s egyik ütközetben, a töresvári szorosnál vitézi halált hal.

Egyénítésnek, kompozíciónak semmi nyoma sincs e műben. Sületlen tréfák leírásából áll az egész.

E mellett nyelve is nyers, darabos, négyes rimű strófáinak verselése pedig a lehető leggyarlóbb. Legfeljebb mint irodalmi emlék érdemel figyelmet, de mint költői munka számba nem jöhet.

Gvadányi aligha ismerte e művet, de ha olvasta is, annyi bizonyos, hogy hatással nem volt rá. Ő önkéntelenül, hogy ne mondjuk belső természeti szükségből, egész önállóan lépett a komikai térre, melyen nemsokára Fazekas Mihály, Csokonai s később Gaál József oly sok szerencsével követték. Az első kettő buzditást és példát meritett belőle, míg Gaál neki köszönhette legjobb darabjának tárgyát s jórészen országos népszerűségét is.

Ha Gvadányinak egyéb érdeme nem is volna ennél, akkor sem érdemli meg azt a kicsinylő lenézést, melyben Bodnár Zsigmond (Gvadányi „Pesti Napló“ 1876. 132. sz.) részesíti a népies iskola tagjaival együtt, azt állítván róluk, hogy „elfogultsággal, fensőbb, magasztosabb érzület nélkül működének, szellemök nem száll fel az istenhez, sőt igen sokszor a rideg való porában fetreng; de legalább társadalmunk alsóbb osztályában fentartották a nemzetiség iránti tiszteletet, az anyanyelvhez való ragaszkodást. Testestől-lelkestől magyarok voltak, magyarságukért éltek és haltak. De ezzel talán eleget mondtunk.“ Még kevésbbé illetheti az a méltánytalan kritika, melyet Haraszi Gyula a debreczeni kör költészetét ismertetve (Figyelő, 1878. I.) Gvadányiról megkockáztat, hogy „jellemezni éppen nem tud; leírni még kevésbbé; a köznapiság prózájából kiemelkedni nem bír.“

Meddő dolog volna hasonló nagyhangu elbírálásokkal szemben védenünk Gvadányit. Elég, ha Arany János többször említett értekezésére, Greguss Ágost tanulmányára (Gvadányi. Jeles íróink csarnoka. „Pesti

Napló“ 1854. 212. sz.) s magának Gvadányinak olvasására utaljuk az olvasót. S ez utóbbit annál bizvástabb tehetjük, mert hivatkozhatunk Petőfire, kinek kedvencz poétája volt az öreg tábornok, s „A régi jó Gvadányi“ czím alatt egy humoros verset is szentel emlékezetének, melyben olyan kitűnően utánozza s jellemzi Gvadányit:

Nines ab' an sok czifra poétai szépség
De vagyon annál több igaz magyar épség;
S nagy mértékben aztat bélyegzi elmésség;
Azért is olvasni lelki gyönyörűség.

Nagy hatást csak nagy kvalitások magyaráznak meg, s ha Gvadányitól a költői tehetséget — értve a szó nemesebb értelmében — meg is kell tagadnunk, de el kell ismernünk, hogy meg volt áldva ama kevesek által bírt elbeszélői képességgel, mely a régi dolgot is az újdonság mezébe tudja öltöztetni s vonzóvá, érdekessé teszi a sokszor köznapi tárgyat is. Ennek köszönheti művei s bennük rajzolt alakjainak népszerűségét is.

Ezekben vázoltuk azt a benyomást, melyet reánk Gvadányi fellépése, költői pályája tett, s azokat a szempontokat, melyeket előre bocsátani akartunk, mielőtt műveinek részletesebb tárgyalásába bele fogtunk volna.

III.

A PELESKEI NÓTÁRIUS ÉS RÖPIRATAI.

Mult századi irodalmunk termékei közt nincs egyetlen egy se, Dugonics regényeit sem véve ki, mely régi jó hírnevét, korabeli nagy népszerűségét majdnem a legújabb időkig annyira megőrizte volna, mint Gvadányi Peleskei Nótáriussa. Alig, hogy megjelent, kapóssá és olvasottá lett országszerte. Közrendű családaink a mestergerendán heverő pár kalendariumhoz, Argius királyfi s Haller: Hármás Istóriájához megszerezték a nótárius budai utazásának leírását is. S mivel az új jövevény első olvasásra megtetszett, barátjául fogadta s a könyv nélkül tudásig olvasgatta azt a család apraja-nagyja. Nem kritizálva, de gyönyörködve forgatták, teljesen átengedve magukat a mű hatásának. Jóízűen nevettek a nótárius mulatságos kalandjain és ügyetlen félszén, de együtt lelkesültek vele a magyar nyelvért és viseletért s együtt keltek ki vele a köntösben és szóban elnémetesült korcsmagyarok ellen. Nem csoda aztán, ha a nótárius alakja annyira hozzánőtt szíveikhez, s annyira átment a köztudatba, akár csak a népmondák kedvelt hősei.

Ezt az eredményt nem annyira aesthetikai belbecsének s költői jeles tulajdonainak, mint inkább a korszellem kedvezésének köszönheté.

Mária Terézia cenzuralizáló kormányrendszere mellett tudjuk, mennyire kivetközött a magyar főnemesség ősi nyelvéből és szokásaiból. A kegyes királynő egyenkint Bécsbe édesgette főurainkat, kiválóbb köznemeseinket, s azok az udvar bódító légkörében észrevétlenül roppant változáson mentek át. A nyugat előkelő műveltsége, nyelve és irodalma, pazar fényűzése és divata hova-tovább nagyobb hódítást tett közöttük. Az idegen szellem hódításával párhuzamban csökkent a magyarhoz, a nemzetihez való ragaszkodás. Kezdték lenézni a durva, faragatlan nyelvet; a kezdetleges irodalmat, s attillás, mentés magyar öltözetet. De meg az arisztokrata körök hagyományos elkülönözési hajlamából is kifolyólag főuraink teémészertesnek találták, hogy különbözzenek a nemesi és alsóbb osztályoktól, ha másban nem, hát nyelvben és viseletben. A példa azonban, legyen az bármily rossz is, ragadós. Köznemeseink csakhamar mindenben utánózták mágnásainkat, s így aztán bekövetkezett az a szégyenletes állapot, hogy a magyar nyelv és viselet idegenné vált saját hazájában.

S mindez megtörténhetett a nélkül, hogy akárki is felemelte volna ellene tiltó szózatát. Az asszonyi sima, finom szövevényű politika teljesen megvesztegette hazafiúi érzésüket, s tökéletes vakká tette őket a fenyegető veszélylyel szemben. Hogy szemük felnyíljon, II. József erőszakos föllépésére volt szükség. Az ő nagyratörő lelke nem elégedett meg a lassú fokozatos átalakulással, de életében meg akarta érni, hogy az általa elvetett mag gyümölcsöt teremjen. Nyiltan lépett fel tervével, hogy a magyar alkotmányt megsemmisítve, Magyarországot az egységes osztrák birodalomnak jog és közigazgatás tekintetében egyenlő tartományává tegye, s a hivatalokból a magyar nyelvet

meg 1787-ben (október 2-tól deczember 20-ig) leghíresebb művét, a Peleskei Nótáriust, mely azonban csak 1790 elején került ki a sajtó alól ily czim alatt: *„Egy falusi nótáriusnak budai utazása, melyet önön-maga abban esett viszontagságaival együtt az elaludt vérű magyar szívek felsekertésére és mulatságára e versekbe foglalt. Pozsonyban és Komáromban Wéber Simon Péter költségével és betüivel 1790.“* Jelige: Mor-det ut sanet. Keserű, de egészséges.

A művet magát „ajánló levél“ és „előljáró beszéd“ előzik meg. Az első 1788. január 1-jén kelt Nagy-Peleskén, s egy kis pia fraus-szal az olvasó, félrevezetésére azt mondja el benne a névtelen szerző hogy sokáig gondolkozott rajta, munkáját kinek ajánlja, mert ő alacsony sorsú ember s így vajmi kevés az ismerőse. Végre abban állapodott meg, hogy 1788-iki újesztendei ajándécul „a hazai érdemes minden rendben levő gavalléroknak és dámáknak“ fogja bemutatni. S meri remélni, hogy ez a toilette-tük-rénél kedvesebb lesz, „mivel, hogy ez nem Velenczében pallérozott kristályból vagyon csinálva, mint azok, egyedül téntából s papirosból áll; mégis ebben jobban fogják magokat főtől fogva talpig meglátni, mint magokéban.“ Ez ajánló levél alá a szerző neve van jegyezve, míg az utána következő hosszabb előljáró beszédet az „autornak testi-lelki barátja“ írta.

Ez az előljáró beszéd valóságos mintája azoknak az olvasó félrevezetésére szolgáló előszóknak, melyeket a regényírók és elbeszélő költők különösen a mult században műveik elé bigygyesztettek, hogy azok epikai hitelét megállapítsák, czéljait okadatolják s esetleg szerzőségük inkognitóját megőrizték. Gvadányinál bevett szokás volt már ez, mely alól Pálóczi Horváth Ádám és Dugonics sem képeztek ki-

kiküszöbölve, a német nyelvet tolja a nemzetre. Csak mikor eziránt való rendeletét kiadta, kezdett öntudatra ébredni a nemzet s a főnemesség. Belátták hibájukat s legalább jóvá tenni igyekeztek azt. Általános reakció indult meg a rendelet ellen, s 1784-ben az egyesített magyar és erdélyi udvari kanczelláriák is felterjesztést intéztek a császárhoz, kérve abban, hogy az országgyűlés egybehívásáig engedje meg a magyar nyelv használatát. De sem a kanczelláriák felterjesztésének, sem a megyék felirat-özönének nem volt eredménye. József hajthatatlan maradt. Határozottan ki nyilatkoztatta, hogy aki neki hódolni s engedelmeskedni nem akar, „dem steht die Thüre offen.“ „Én engedelmességet követelek — úgymond — a kanczelláriától ép úgy, mint az utolsó megyei hajdutól.“¹⁾

Heves ellenhatás fejlődött ki az idegen ruhával szemben is. Ányos már 1782-ben a „A régi magyar viseletről a nagyszombati nemes ifjúsághoz“ című versében felemeli ellene intő szózatát:

Ideje, hogy egyszer megnyílik szemetek
Megúnván idegen majmozást szívetek,
Utálok oroszlánt szelid juh gyapjába,
Nem illik a tigris rókák odujába.

S ez a heves opponálás a nyolczvanas évek vége felé mindinkább növekedett s tetőpontját az 1790-iki országgyűlésen érte el. A kornak ez általános hangulata elragadt Gvadányira is, ki minden konservativizmusa mellett is mindig erős magyar érzelmű volt. Késérőségét, haragját, boszúját mindenáron ki akarta öntení s ebbeli elhatározásának megvalósítására írta

¹⁾ Szilágyi Ferencz. A magyar nyelv ügye a két magyar hazában II. József császár alatt. Vasárnapi Ujság 1868. 20. sz.

vételt, s ez utóbbi nemcsak Etelkája, de egyéb regényei előszavában is szeret egyes munkákat említeni, melyekből cselekvényét merítette. Ujabb költőknél is gyakran találkozunk ezzel a jelenséggel, s e nemben utalhatunk Eötvös Karthauziájának rövid előszavára is.

A falusi nótárius előszavában az „autor testilelki barátja“ elmondja, hogy Borsodmegyéből kapta a munkát annak eldöntése végett, hogy vajjon megérdemli-e az a világ elébe való terjesztést. Ez a bírálói tiszt ugyan nem azért érte, mintha ő költő volna, de mert barátja rég tudta, hogy szeret az ékes versek olvasásában gyönyörködni. Átnézte tehát a verseket, melyeknek „természet szerint való folyása és szép magyarsága, nemkülönben ámbár palástolt, de jóra igyekvő mivolta“ annyira megtetszettek neki, hogy egyes javítások: a munka tizenhárom részre osztása, történeti megjegyzések hozzáfüggesztése és az idegen szóknek magyar helyesírással való kiírása után elhatározá azok kiadását. Előre látta ugyan, hogy a műnek akadnak majd „sok kritikus Zoilussai és kikaczagó Mómussai“ de nem ijed meg tőlük, mert az első tehető ellenvetésre, hogy Peleskétől Budáig tett utazás nem hosszas, s emlékezetre méltó dolgokat nem foglalhat magában, azt feleli, hogy a munka azért mégis kedves olvasmány lehet, mert a *nótárius utazása nem kigondolt mese*, s történetjei megtörtént valóságok. Nem mint *Cervantes* Don Quijotte-ja, vagy *Wieland* Don Silvio de Rosalvoja. Külömben pedig, ha csak hosszas útleírásokban lelik kedvüket, olvassák Magellán és Kook, a scythák, vandalok és frankok utazásait.

A latin szók csak a falusi nótárius deákos voltának jellemző feltüntetésére vannak helylyel-közzel

elvegyítve, mert egyébként a mű magyarsága oly erős, hogy a napban keres mocskot, aki abban gáncsoskodik.

A dámák és gavallérok elleni erős satyrára vonatkozólag elismeré, hogy barátja a tisztelet határán túllépett, meg hogy kissé darabos is, s nem oly „csinossággal harapó, mint a Horáciusnak, Juvenálisnak vagy Rájner urnak satyrái,“ de ezt azokkal szemben, kik „nemhogy álорezás öltözetekről le akarának tenni, de szégyenlik magukat magyar vérből származottaknak lenni“ — helyén valónak látja. S kívánja, hogy úgy hasson, mint a méreggel kevert orvosság sok esetben.

Ezután a verselésre vonatkozó nézeteit adja elő, éгig magasztalva Gyöngyösi Istvánt és Horváth Ádámot, s dícsérve a nótáriust, hogy le nem tért az igaz magyar poézis útjáról. Fejtegetésében arra a konkluzióra jut, hogy „mint egy rythmice hangzanak a kétsoros versek, de a négy sor versekkel való munka fontosságot, érett nehézséget és méltóságot foglal magában.“

Előbeszédét barátjának azzal az ígérétével zárja be, hogy ha e munka tetszést arat, az esetben akár in prosa, akár in ligata egyéb dolgairól is írni fog még.

A mit Gvadányi az előbeszédben olvasóival elhitetni akart, hogy ez utazását a falusi nótárius maga írta le, fokozza az elbeszélésben azáltal, hogy a nótárius szájába adja a szavakat.

A mű ugyanis azzal kezdődik, hogy a nótárius maga bemutatása után tudatja elhatározását, hogy mivel híres Buda várát, melyről a krónikákban oly sokat olvasott, még nem látta, s mivel mostanában a táblák is oda tétettek, már egyszer csak felrándul az ősi koronázó városba. „Budán — úgymond — ha

meglátom táblák *systemáját*, Mint foly majd felveszem annak a formáját, Ha onnét megtérek falumnak tábláját, Ugy fogom intézni a *cynozuráját*." Mindjárt fel is készülődik:

Nyergem zsufa fakó lovamnak hátára
Feltettem s kulacsom az első kápára,
Iszákom kötöttem a hermece szijára
Ugy, hogy ne okozzon turt ez a hátára.
Mennyi költségem telt erszényembe tettem,
Szalonnát is vinni el nem felejtettem
Sót és veres hagymát iszákba vettem
Szatmári jó borral kulacsom töltöttem.

Elbúcsúzva községétől, feleségétől, komáitól és gyermekeitől, útnak indul. A tótfalusi hídon átmenve, vigyázva ballagott a kocsárdi töltésen s délre Nagy-Károlyba ért. Itt a katona-utczában szállott meg egyik ismerősénél, hol „hajdúkáposztával“ és „bélteki jó borral“ vendégtették meg. Délután Vámos-Pircsig ment s kollegájánál pihent meg. Estére Debreczenbe ért be, hol egy a csapó-utczában lakó szücsnél hált. Másnap virradóra a látó képig léptetett el s a koreszmában egy pohár ákovitát hajtott fel. A nagy Hortobágyra kijutva, kilencz bika támadta meg. A nótárius szörnyen megijedt, s már-már azt hitte, hogy a halálfia, de szerencsére kétségbeesett futásában egy juhnyájhoz ért, melynek juhásza hat erős kutyájával a bikákat másfelé terelte. Megrémülését maga így írja le: „Köszönni akartam, de nyelvem rebegett, A szívem dobogott, mert vala ijedett.“ Éjszakára Tisza-Füredre ért s a helységhezához szállott. A mint azonban uti fáradalmaait kipihenni készült, egyszerre czigány muzsikások kíséretében három becsípett vassas német toppant a szobába. Nagy dorbézolást csapnak s a megrökönyödött nótáriust — kit külsejéből

csendbiztosnak néznek — ütni-verní kezdik. Szorult helyzetéből a falu gazdája menti meg, a ki falusi kántorként mutatja be a vasasoknak. Erre újra neki esnek, hogy énekeljen:

Kotz tausend fíkkerment! kéd meg énekelni,
Ma kántor, katona lusztig meg kell lenni!
Kutja lerki, ha kend ének nem meg tenni
Sok erdek a tied gyomrod meg fog enni.

A nótárius erre torkaszakadtából rágyujtott egy karácsonyi énekre s olyan tánczolást vitt véghez, mint a kinek a háza ég. Végre a káplár közbelépése megszabadította a vasasoktól. Reggel átevezett a Tisza tulsó partjára s Tisza-Örs felé tartott, hol „hercegi módon traktálta“ magát. A lakoma után azonban elnyomta az álom s mire fölébredt, est volt. Abban a hiszemben, hogy éjjelre még Árokszállásra érhet, folytatta utját s a sötét éjjelre kalapja szarvából *tubust* csinálva, a csillagok járásából tájékozta magát. „Most láttam — így kiált fel — az okos ember jó a háznál, Hogy ninesen tudomány szebb a mathézisnél, Örültem tanulván ezt Szabó Jakabnál, Kaplonyi barátok orgonistájánál.“

E közben zivatar támadt, a nótárius eltévedvén a sötétben, addig botorkált, míg egyszerre a jászságon keresztül futó Csörsz-árokba fordult. Első ijedtségében azt hitte, hogy a Tiszába esett s jajveszékelve átkozni kezdte budai utját. A villámfénynél azonban meglátta az árok tulsó partját s szerencsésen felugratott reá. Fáradalmait egy csikós tanyán kipihenvén, Jászberény felé vette utját, hol a város sáfárjánál, kiben tanuló társára ismert, töltött egy pár órát. Majd Aszódon, Gödöllőn és Czinkotán áthaladva Pestre jutott. Amint Budára át akart menni, egy

földijével találkozott össze: a szatmári bíró kancellista fiával, kinek mint principistának egykor Egerben ő volt a praecceptor. Ez egy gazdag serfözőnél lakott, ki a nótáriust is vendégül fogadta. Másnap sétálni megy a Dunapartra s a látottakon nem győz eléggé csodálkozni. De csakhamar elkomolyodik s sajnálni kezdi feljövételét, mert reményében, hogy az ország székvárosában csupa magyar öltözetet fog látni, rútul megcsalatkozott. Az ősi magyar mentének, dolmánynak, skófiumból szőtt övnek, kordovány csizmának, nyusztos kalpagnak sehol színét sem látta. E mellett magyar szót is ritkán hallott. Még jobban elszomorodott, mikor másnap elment a főrendi tábla ülésére: „Mivel kevés mágnás volt magyar ruhában, Az is már öreg volt, ki volt ily gúnyában, Legtöbben valának mind német nadrágban, Nem magok hajával, hanem parókában.“ Ugyanezt tapasztalta este a komédiában s másnap a barátok templomában is, mire elhatározza, hogy kicsúfolja őket:

Feltettem, hogy rajtok én csúfságot tenni:

Fogok: ha egyenkint fogok velek lenni,

A hídra sétálni, ha találom menni,

De urait később fogom elővenni.

Ki is áll a hídra s egy idegen ruhás ifjútól mindjárt meg is kérdi, hogy nem kötél-tánczos-e? Az ifjú azt feleli rá, hogy ő magyar gróf. Erre a nótárius keményen lehordja:

Az egész világon aztat minden nemzet

Megvallja, hogy legszebb a magyar öltözet

Ki magyar s nem hordja, más módon nem lehet:

Hanem, hogy ily magyar nadragulyát evett.

Módi? Csak azért jár így minden gavallér

Oly szeles, mint nagysád, kiben nincs magyar vér

Kiben korcsosodva meg vagyon minden ér

Ez mind módos bolond: más név rája nem fér.

Egy alispán fiát, a híres kunsági Törő Pál egyik unokáját s egy huszárkapitányt is kigúnyol, ez utóbbit azért, mert német köpönyeget öltött egyenruhája fölé. A kapitány, kiben hajdani iskolatársára ismer, meg is fogadja intéseit. Este a „hét elektor“-nál tartott bála megy el, hol mulatságos kalandokon megy által s az osztrigáktól megesömörlik. Másnap elbeszéli viselt dolgaikat a kanczellistának, ki óva inti, hogy hasonló megtámadásoktól ovakodjék, mire a nótárius azt válaszolja: „Akarom, hogy tudják rólok mit itélek, El sem felejtnek ők, míg benne lesz lélek.“ S ekkor a dámák ellen fordul s egy grófnét, az ítélő mesternek és a szegedi bírónak leányát is kicsufolja. Némelyiket ezek közül meg is téríti. Munkája végeztével nagy örömet érez: „Örültem: *Cicero*, *Catilina* ellen, *A curián*, hogy nem szólott ékesebben, Mint én a dámáknak.“ S reméli, hogy beszéde bennük „*impressziót* téssen, sok álorezás módi végső *válét* vészen.“ E közben kiűt a török háború, a mit a nótárius látván, ámbár a serföző a táblai janitorsággal biztatja, Zsufa fakóját hatvan aranyon eladja, s a szatmári görögökkel hazafelé indul. Utjában semmi baj sem éri s vígan érkezik Szatmárra, hol javában folyik a toborzás. A nótárius merő kíváncsiságból közibük megy s az ujoncok közt megpillantja Sándor fiát. Nem haragszik meg rá, mert látja, hogy kedve van a katonáskodáshoz. Innen Peleskére megy, hol az előjáróság fogadja. Felesége búsul ugyan egy kicsit Sándor fia elvesztésén, de csakhamar megnyugszik abban, hogy Laczi, a kisebbik fiú üljön atyja után a nótáriusi székbe s ő vegye el az iskolamester Trézsi leányát. E közben a kanczellistától levelet kap, melyből értesül, hogy a serföző meghalt s a kilátásba helyezett janitori állás már be van töltve,

mire a nótárius csöndes megnyugvással így fejezi be elbeszélését:

Csak nótáriusság éltem reménysége,
 Mig járul falumnak hozzám kegyessége,
 Itten Nagy-Peleskén lesz életem vége
 Valamint most vagyon verseimnek vége.

Ez a dióhéjba szoritottt mese is kellően feltűn-teti, mennyire minden cselekmény s kerek kompozíció nélkül szükölködik a mű. Egyes kalandok leírásából áll az egész, úgy, hogy a költői műfajok egyikéhez sem igen lehetne sorozni. Ez különben is mel-lékes dolog s részünkről meddő munkának tartanánk arról értekezni, hogy vajjon a komikai eposz vagy költői elbeszélés nevet érdemli-e meg? Főleg, miután ismerjük a költő czélzatát.

Gvadányi ugyanis e munkáját 1787. telén írta meg s kéziratban egy pár jó emberének megküldte. Péczelinek 1788. május 10-én kedveskedett vele egy levél kíséretében, mely érdekes világot vet a mű ke-letkezésére, épp oly becses adatot ad annak megité-léséhez.

Bosszankodva küldi el a munkát — így ír a levélben — mert a másoló, ki tót ember volt, sok hibát ejtett benne. De bizik abban, hogy olyan em-berhez kerül, a ki nem csak a műnek, de a szerző-nek fogyatozásait is ki tudja pótolni. Hivatkozik egy előbb írt levelére is, melyben főlemlíti, hogy if-juságától fogva víg geniusu ember volt s aztán így folytatja: „innét származott, hogy mindeddig tett mun-káim játékosak voltak és fontos dolgokat foglalván magokban, prést sem érdemlettek. Ezen *satyrám is, me-lyet az abajdoncz szívü magyar gavallérok és dámák ellen írtam*, hasonló bordába szövött munka, azért is

fogok örvendeni, ha történhető komor óráiban t. földi uramat mosolygásra hozhatja. *Hogy épen Nagy-Pelestén lakni képzelem a nótáriust, csak az az oka, hogy Becski György úr ezen helységnek ura, az kivel én Szatmárba kvártélyozván, különös nagy barátságba élttem, reménylem, harmadik kéz által munkám kezéhez fog jutni. Ez az én utolsó jádai munkám, mivel engem is már öregségem miatt elhagyott a régi jó kedv, mint az vén leányt a vigyorgás, mert Ovidiusként ábrázatomon már: „ruga senilio arat.“¹⁾*

Ebből a levélből világosan kitűnik, hogy Gvadányi sem komikai eposzt, sem víg költői elbeszélést nem akart írni. Neki egyetlen célja az volt, hogy pellengérre állítsa az elnemzetietlenedett dámákat és gavallérokat, s kigúnyolva idegen viseletüket, a magyar öltözet és magyar nyelv visszafogadására serkentse a nemzetet.²⁾ S ebbeli céljának megvalósítására alkalmas alakot keresett, kinek szájára adhassa eszméit, nézeteit, buzdító szózatát. Találékonyságának fényes bizonyítéka, hogy oly szerencsés alakot talált, mint a nótárius. S bár pozitív adatunk nincs rá, hogy a nótárius élő ember lett volna, mégis állítani merjük, hogy a nótárius nem költött személy. Az a sok aprólékos vonás, melyből a nótárius jellemét megalkotja, azok az életből kiszakított helyzetek s az a részletes körülményesség, melylyel egyénisége, családi és társadalmi viszonyai, útja és

¹⁾ Levele Péczelihez. Akad. kéziratár.

²⁾ S minthogy ez a célzat a legnagyobb mértékben szembeszökő, nem fogadhattuk el a Toldy meghatározását, a ki a műalapeszmiét e pár szóba foglalja: „Az egész oda céloz, hogy az őseihez ragaszkodó egyszerű magyar életet a külföldiesssel szembe állitva emelje.“ *A magyar költészet tört.* II. 396.

cselekedetei rajzolva vannak, mind arra mutatnak, hogy Gvadányi szatmári mulatása alatt — lehet éppen Nagy-Peleskén — ismert egy ilyen embert, ki neki műve megírásakor modellül szolgált. S ez annál valószínűbb, mert Gvadányi nem volt annyira alakító tehetség, hogy merő képzeletből ennyire igaz s a valóságnak megfelelő alakot teremtsen. A mi pedig az útleírás pontosságát és jellemzetességét illeti, Gvadányinak nagy segítségére voltak ebben a tiszántúli megyékben szerzett kimerítő tapasztalatai. S úgy a jellemzésben, mint a leírásban csak is ott szerencsés, a hol ismert nyomokon jár. A nótáriusnak jellemzése is csak az első négy részben s az utolsó háromban jó, míg az V—X. rész, mely a költő célzatának megvalósítását foglalja magában, már minden tekintetben gyöngébb. A nótárius gúnyolódása s a budai kalandok egy-kettő kivételével mind képzelt dolgok, s nincs is bennük az a természetesség, igazság és jellemzetesség, melyek a mű más részeinek oly jeles tulajdonai.

A nótárius az egyszerű, romlatlan középosztály képviselője. Régi deákos világbeli ember, a ki csekély tudományára éppen olyan büszke, mint hivatali állására. Tanultságával, iskoláival gyakran eldicpszik s lenézi az olyan embert, mint a milyen a debreczeni szücs, a ki a tábla dolgairól neki felvilágosítást adni nem tud. Jellemének ezt a vonását legbívebben feltünteti az a beszéd, melyet visszatértekor mond az öt üdvözlő előljáróságnak :

Hic sum, ego qui sum, nagy Zajtai István

Tíz hetet töltöttem tudja ketek! Budán,

Ott a *processusok* mint folynak a táblán

Már tudom, *Kitonits* úgy sem tudta talán!

Ez papíroson van az egész *systema*
 Akadjon előmbe akárminő *thema* :
 Szólok *pro et contra*, nem leszek én néma,
Deliberálok is szalma-e, vagy széna ?

Igérem, hogy leszek ketek pátronussa
 Légyen az helységnek bármely *processussa*
 Megmutatom, hogy van oly *nótáriussa*
 Kinek fejében van egész *Husztii jussa*.

Ez a tudákos rátartiság, s hogy útjában mindúntalan olyanokra akad, a kik az ő fontoskodását semmibe sem veszik, szűli azt a jóízű komikumot, mely elbeszélésében mindvégig gyönyörködtet s mosolyra indít.

E mellett félénk, ijedős ember, a ki a bikáktól halálra rémül, s mikor a Csörsz-árokba esik, kétségbeesetten jajveszékkel. Elszántan bátornak csak akkor látjuk, mikor Pesten moralizáló küldetéséhez fog. Ez azonban kivételes állapot, s jellemének nem állandó karakterisztikuma, mint az eszem-iszomság, melyről soha nem feledkezik meg s még elbeszélésében is mindannyiszor felemlíti, hogy hajdúkáposztával vagy bogrács hússal, vörös vagy fehér borral vendégelték-e meg. S a műnek egyik legsikerültebb része például annak a vacsorának leírása, melyet Pesten a „hét választó“-ban csap s melynél nem egy ügyes szójátékot is használ:

Leves után hozott egy ezüst tálacskán
 Igen rendes étket kitálalva czipfrán
Ragu ist das ; kelner én hozzám így szólván :
 Megrágom feleltem, sógor, jó fogam van.

S csak is addig komikai személy a nótárius, míg ebben a szűk körben saját lelke sugallatát követve beszél, tesz és gondolkodik ; mihelyt azonban a költő

saját eszméinek szószólójává teszi, mintegy elveszti jogát, hogy előttünk mint a magyar kedélyesség típusa szerepeljen. Csak addig kelt bennünk igaz érdeklődést, míg megőrzi naivságát, egyszerűségét. Mihelyt Pestre ér s előbbi modorát teljesen levetkőzve, vastag tréfákat s gorombaságokat enged meg magának, megcsappan érdeklődésünk és rokonszenvünk is iránta. „Mivel itt már — mint Arany idézett tanulmányában mondja — a nótárius személye alig személy többé, hanem csupán Gvadányi bosszúságának hordozója az idegen divat majmai ellen. Élő alakból egy eszmévé párolgott. A költő alig engedi többé, hogy a nótárius rovására ne vessünk, környezetére hárít minden komikumot.“

A többi szereplő személyben még kevesebb gondot fordított a jellemzésre Gvadányi s jól rajzolt alak alig is akad több benne. De az akkori olvasó közönség nem is a kritika szemüvegén nézte e művet s nem is igen törődött a dolog aesthetikai oldalával. Rendkívül tetszett a nótárius hazafias felbuzdulása, s epés kifakadásaiban a saját érzelmeinek tolmácsolását látta. Ez az egyik oka a mű nagy népszerűségének, a másik az előadás meglepő közvetlensége s a nyelv és verselés magyar zamata. Talán alig találta el író olvasóinak szája ízét olyan egyszerre, mint Gvadányi. Hogy mennyire ismerte a nép szokásait és a pusztai életet, s mily kitűnően feltudta használni ebbeli ismereteit művében, csak egy példát idézünk, azt a jelenetet, mikor a Csörsz-árkából szerencsésen kivergődve, egy csikós tanyán megpihen:

Csikós lova mellé köté paripámat
Karámjába rakta minden portékámat,
 Nádat hányt a tűzre, szárítsam gúnyámat
 Mondotta s lehuzta lábamról csizmámat.

Önömaga vízből holmimat csafarta
 És csak melegedjek s nyugodjam akarta,
 Bojtárja lenyergelt lovamat vakarta
 Etette, itatta, pokrócczal takarta.

Szerszámom, csizmámat hájjal jól megkente
 Megszáradott rajtam mind dolmány, mind mente,
Új keresztyén kését aczéljához fente
 Ezek után szemmel bojtárjának inte.

Tudott ez *deákul*, tudta ez szándékát
 Hozott a karámból két *berbécs* lapoczkát
 Maga megspékelte, meg is adta sóztát
 Tett a tűz mellé még egy bogrács káposztát.

Ez már főzve meg volt csak melegítette
 Berbécsbe a spékét foghagymával tette,
 Hogy megsült a fent kést s villát elő vette
 Egy fehér kenyérrel mellém helyeztette.

Míg a berbécs hus sült, én addig nyugodtam
 Megszáradván, tűznél jó álmot aludtam,
 Felébredvén egyem, kínált: hozzá nyúltam,
 Megvallo: erőmben nagyon megújultam.

A műnek határozottan politikai és társadalmi tendenciózus czélzásai mellett ezek az apró kedélyes leírások s érdekes történetkék is hathatósan közreműködtek annak fényes sikerében. S annak a heves reakciónak előidézésében, mely főleg az 1790-iki országgyűlésen nyilvánult legpraegnansabb módon, lényeges tényezőként szerepel a nótárius budai utazása is. Sőt e század elején is annyira kapós könyv volt, hogy 1817-ben és 1822-ben új kiadást rendeztek belőle. A ponyva-irodalomban pedig ma is a kedvelt históriák közé tartozik. Legújabban Gyulai Pál adta ki a jelenen szerkesztett „Olcso könyvtár“-ban.

A század közepe felé halványulni kezdő népszerűségét új életre támasztotta Gaál József, ki a Peleskei Nótárius cím alatt bohózatot csinált a Gvadányi műve alapján. Csakhogy az eredeti célzatát és szellemét teljesen megváltoztatta. Gaál nem a régít követeli vissza, mint Gvadányi, hanem éppen a világtól való elmaradottságot teszi nevetség tárgyává. Ismert dolgok révén egységes drámai cselekményt alkot s a szétszórt adatokból új mesét fűz össze.¹⁾ De minden deréksége mellett sem aratott volna oly nagyszerű sikert, ha nem segíti ebben a nótáriusnak már a Gvadányi műveiből eredő országos népszerűsége. Mikor a darab 1838. október 8-án a pesti színpadon, a címszerepben Megyerivel először színre került, vége-hossza nem volt a tetszésnyilatkozatoknak. A régi ismerőst új köntösében kitörő örömmel üdvözölték s azóta állandóan műsoron van ma is.

De hogy az elejtett fonalat újra felvegyük, 1792 ben egy 65 lapra terjedő ily című ízet jelent meg: „*A Peleskei nótáriusnak pokolba menetele. Basilie 1792.*“ melynek címlapján a sem szerző, sem a nyomtató neve nincs megnevezve Ez a munka a legújabb időkig rejtekben lappangott s még 1853-ban Toldy sem ismerte. Végre 1863-ban egy példánya előkerült a hódmező-vásárhelyi ref. kollégium könyvtárában, s egy tanuló másolatot készítvén róla, beküldte azt Arany Jánosnak, akkoriban a Koszorú szerkesztőjének. Arany ekkor „Irodalmi ritkaság“ felíratú cikkében (Koszoru 1863. I. 209. l.) röviden ismertette a munkát s annak a véleményének adott kifejezést,

¹⁾ *Badics Ferencz*: „Gaál József Peleskei Nótáriusa.“ Főv. Lapok 1881. I.

hogy ez a Gvadányi Peleskei Nótáriusának második prózában írt része, míg a harmadik részt a Peleskei Nótárius versekben írt elmélkedései és halála képezik.

Toldy elolvasván a művet, magáévá tette az Arany véleményét s költészettörténetének újabb kiadásában már a *Peleskei Nótárius-trilógiáról* beszél. S ez az elnevezés ezután valamennyi újabb irodalomtörténetbe átplántálódott.

Ez az elnevezés pedig határozottan téves, mert mint apodiktikus bizonyossággal állíthatjuk, a „*Peleskei nótáriusnak pokolba menetele*“ nem a Gvadányi műve. S ezt az állításunkat pusztán a megjelenés körülményeiből merített külső érvekkel is bebizonyíthatjuk. Gvadányinak valamennyi munkája (a Pöstényi Fürdő is) Pozsonyban és Komáromban jött ki a Wéber Simon Péter költségével és betűivel. Egyedüli kivételt az „Országgyűlés leírása“ képez, melyet Wéber Lipesében nyomtatott ki. Nincs elfogadható ok arra nézve, hogy miért adta volna ki Gvadányi éppen ezt a művét a saját költségére, és miért éppen Bázelen? Ha pedig Wéber adta volna ki ott, akkor ennek bizonyosan nyoma lenne a címlapon. Ha ez eshetőségek bármelyikét megengedjük is, de azt fel nem tehetjük, hogy ha már Gvadányi e művet megírta s kiadta vagy kiadatta, soha egy árva szóval se tett volna említést róla. Már pedig a dolog úgy áll, hogy Gvadányi sem leveleiben, sem munkái előszavában erre a munkára egyetlen-egyszer sem hivatkozik, holott egyéb dolgaira számtalan vonatkozás van elszórva írásaiban. Sőt 1795. november 20-ról kelt levelében „csekély munkáinak seriessét“ is közli Mindszentivel, s bár ebben összes addig megírt munkájának címét felsorolja, a nótárius pokolba meneteléről

meg nem emlékszik.¹⁾ Lehetetlen pedig, hogy — ha ez az ő műve lenne — annak czímét e sorozatból akár tévedésből, akár szántszándékból kihagyta volna. Nem valószínű az sem, hogy kortársai Katona István és Sándor István, kik pedig műveinek majdnem teljes sorozatát közlik,²⁾ mindketten éppen erről az egy munkáról feledkeztek volna meg.

De e mellett, mint a nemzeti Muzeum könyvtárában könnyen hozzáférhető eredeti kiadásból bárki könnyen meggyőződhetik, a munka szellemben, hangban, stílusban, szófűzésben mindenben elüt a Gvadányi műveitől. Száraz didaktikus prózai mű, melyben a történet álmom alakjában van elbeszélve. A nótárius, kinek neve csak egyszer fordul elő a műben, álmában, — mint Heraklesz a válaszuton — két útra akad: az erény és bűn útjára. Anélkül, hogy az erény útjáról le akarna térni ez utóbbira megy, mely egyenesen a pokolba vezet. Az itt látott dolgokat aztán részletesen elmondja, még pedig úgy, hogy az olvasó kivonhassa belőle az erkölcsi tanulságot. S mint rövid előbeszédében, úgy pár sornyi epilógjában is arra kéri az olvasót, hogy őt rágalmazással ne vádolja, s a mit olvasott hasznára fordítsa, nehogy magának kellessék a poklot megtekintenie.

A peleskei nótáriusnak a czimben való felemlyítését könnyen érthetővé teszi a Gvadányi művének népszerűsége. Az ismeretlen szerző csak azért burkolózott a hatásos név köpenyébe, mert így inkább remélte, hogy munkáját olvasni fogják. Kiléteéről azon-

¹⁾ Levele Mindszenti Sámuelhez. Magyarország és a Nagyvilág. 1857. 125. l.

²⁾ Katona István: *Historia Crit. Reg. Hungariae*. Buda. 1802. XXII. köt. 584 l., Sándor István: *Magyar Könyvesház*. Győr. 1803.

ban minden utánjárásunk mellett is semmi bizonyosat nem tudhattunk meg. Azt sejtjük ugyan, hogy valamely egyházi férfiú írta, de nevének és inkognitójának felderítése nálunk szerencsésebb kutatóra vár.

Gvadányi Peleskei Nótáriusának tehát nem ez az apokriph prózai munka a második része, hanem az a verses mű, melyet hat év múlva ily cím alatt adott ki: *„A falusi nótáriusnak elmélkedései, betegsége, halála és testamentoma, melyeket két soros versekkel kiadott és új esztendőbeli ajándékba hazánk dámáinak és gavallérainak nagy szívésséggel nyujta gróf Gvadányi József magyar lovas generális ezen beállott 1796. esztendőnek első napján. Pozsony Wéber Simon Péter 1796.“* Az ajánló levelet hazánk magyar dámáihoz és gavalléraihoz intézte Gvadányi s annak a felemelésével kezdi, hogy „mindkét magyar hazában reménysége feletti megelégedéssel fogadták falusi nótáriusa Budára tett utazásának versekbe foglalt leírását.“ Önbizalma e körülmény következtében oly nagy, hogy azzal a reménynyel kecsegteti magát, hogy ezt a munkát is hasonló szívésséggel fogják olvasni, ámbár tudja, hogy szíveiket nem fogja oly vígasságra gerjeszteni, mint amaz, mert nincs már az élők közt a szegény nótárius; ő is gyászba öltöztette műzsáját, hogy elsirassa a jeles hazafit, kinek neve a késő jövődöségnél is emlékezetben lesz. Így tehát csak elmélkedéseit, betegségét, halálát és testamentomát közli, melyeket a nótárius halála után atyafiai az ő arkhivumában találtak, s melyeket az ő kezéhez *„in vidimatis paribus“* oly kéressel küldtek, hogy azokat versekbe foglalja.

Ez a munka, mely tizenkét paragrafusnak nevezett részből áll, oly gyöngye, hogy a budai utazás-

sal össze sem hasonlítható. Cselekvényről, kompozícióról, jellemzésről e művel szemben szó sem lehet. Híg lére eresztett fejtegetésekből, a vallás és egyes társadalmi kérdések szörszálhasogató megvitatásából van összetákolva az egész. A formája az, hogy a nótárius az emberi sors változatosságáról elmélkedvén, sehogy sem tud megállapodásra jutni, s ekkor meghívja magához tanácskozássra *Tsebres* Mihály angyalosi nótáriust, *Gántos* János, tyukodi mestert, *Darabos* Pál gyarmathi kovácsot, *Perczegő* Gergely tótfalusi hidvámost, *Glodány* Urszul komotzányi harangozót és *Dvorák* Hritzut a peleskei orosz mestert. Ezek az alakok azonban csak beszélnek, vitatkoznak és leíratnak. Egyénítésnek, a jellemzésre való törekvésnek semmi nyoma bennük. A nótárius is teljesen kiesik szerepéből, s oly hangon és oly dolgokról beszél, melyek jóval felülmulják az ő eszme és tudáskörét. A többiek is mind oly mély ethikai kérdéseket feszegetnek, melyek az ő szájukból eredve egyenesen képtelenségek gyanánt tűnnek fel. S egyáltalán Gvadányi a maga józan bölcséletét minduntalan össze nem állólag keveri egybe a nótárius és környezete bizarr ötleteivel. S jöllehet, hogy itt is arra törekszik, hogy a nótáriust saját személyétől elszigetelje s még a könyvet is hitelesnek állított „locus sigillik“-kel fejezi be, a saját subjectivitása mindenütt előtérbe nyomul.

Ebben a második részben szerepel mint kuruzsló asszony Toty Dorkó, a géczy boszorkány is, ki Gaál darabjában aztán a cselekménynek és bonyodalomnak főmozgatója lett.

S bár költői értéke éppen nincs s korára a legkisebb hatással sem volt, mégis meg van az a jelentősége, hogy ez tükrözi vissza leghívebben Gvadányi-

nak vallási, társadalmi és az emberiség általános érdekeit érintő kérdésekben vallott nézeteit. S ebben ad a francia naturalisták, deisták és raczionalisták elleni heves gyűlöletének legjellemzőbb módon kifejezést. S hogy mennyire elragadja szenvedélye, mutatják azon banális gorombaságok, melyeket a nótáriussal ellenük mondat. Ime egy a szelídebbek közül:

Igy tehát de'ista lett az atheusból
Szamár lett, ökör lett e filozófusból.
Több ökrök is vannak; kik így mint ő bögnek
Ki csákó, ki szilaj, kit neveznek rötnek.
Éppen ilyen ökör a naturálista,
Bruderje pedig az indiferentista.
A franczok ezeknek kenyeres pajtási
De még kárhozatosb azok bódulási.

A Peleskei Nótárius budai utazásához tartalmuknál, hangjuknál fogva sokkal közelebb állanak e műnél azok a röpiratok, melyeket Gvadányi az 1790-ki forrongó eszmék behatása alatt írt. A kilenczvenes évek politikai irodalmát az irodalomtörténet és közszokás pampflet-irodalomnak nevezi. Fraknói körülbelül 300-ra becsüli ezek számát s egyik 1790-ben megjelent röpirat a „Meghamisított mértéke az emberi polgárságban találkozható valóságos elsőségnek“ megemlíti, hogy a „fülit-falat könyvecskék zápora Pestet Budát most hevenyében elöntötte.“ Ez apró munkák többnyire politikai jellegűek s többnyire a magyar nyelvre és viseletre vonatkoznak, még azok is, a melyek német és latin nyelven vannak írva. A legérdekesebbek közül való az az eleinte Milller Ferd. Jakabnak tulajdonított tizenhat lapnyi röpirat, mely 1790 ben ily czím alatt jelent meg: „Gedanken über die Nationaltracht der Frauenzimmer in Ungarn.“

Mint most már felderítették, ez egy erős nemzeti érzelmű németajku nő munkája, ki ebben az ősi magyar viselet visszafogadása mellett küzd s kimondja, hogy ha ez megtörténik, akkor a hazaszeretet a válásba, alkotmányba és szokásokba épp úgy befonódik nálunk is, mint egykor a görögöknél és rómaiaknál. Ezért alkosson törvényt Magyarország is, mint Svájc és Bern, hogy a nemzeti viseletet századokra megtartsa.¹⁾

Ez a nézet annyira általános volt akkoriban, hogy nem az országgyűlésen, de a királyon mult, hogy törvénybe nem iktattatott. Ezt sürgető Gvadányi is abban a röpiratában, melyet ily cím alatt bocsátott közre: *„A mostan folyó országgyűlésnek satyrico-critice való leírása a melyet egy Istenmezején lakó palócznak színlése alatt írta* azon buzgó szívvel bíró hazafi, a kinek pennájából folyt ki a Falusi Nótáriusnak Budára való utazása; ezen munkáját is négy sorú versekben hazájának eleibe terjesztette 1790 esztendőbe, Bak havának 25-ik napján. Lipsiában Wéber Simon Péter költséggével.“ A „nemzet“-hez intézett előbeszédben a mű keletkezésének történetét adja elő s egyszersmind kijelenti, hogy nem paskilust akart írni, mert esze ágában sem volt felebarátjai becsületében gázolni. Az országgyűlés leírása csak az első részben felel meg a címnek, mert csak itt gunyolja a „pártosság tengerében úszó diaetát,“ hol csak disputációt lehet hallani, de végzést nem. S itt mutatja be szatirikus tulzással a követeket, kik négy óra hosszan át vitatkoztak arról, hogy vajjon „*ex his*“-t vagy „*de his*“-t használjanak-e egy helyütt a királyhoz küldendő feliratban? Itt kel ki

¹⁾ Concha Győző: „A 90-es évek reformeszméi és előzményeik“ Bpesti Szemle, 1882. 386 l.

hevesen a diplomát Bécsbe vivő urak ellen, kik valamennyien bajuszzsal indultak el Pozsonyból, de mire visszatértek, arcuk díszét német divat szerint mind leborotváltatták. Gvadányi fájdalmasan sóhajt fel ekkor:

Az egész világon híres mi nemzetünk
Minden szemnek tetszik a mi öltözetünk
Hajunkkal, bajuszzsal való viseletünk
Szép színben is vagyunk, mert igen jó egünk.
De még is fájdalom, mely nagy sokasága
Az abajdonczoknak, kiknek bolondsága
Nem szűnik: s előttök hazának fisága
Megholt, de módiknak él nálok ujsága.

Az országgyűlés leírásának utolsó része valóságos dicsőhymnusz az uralkodóházra, Leopold császárra s fiára a nádorrá választott Sándor főherczegre.

Közben azonban egyes kalandokat s egy hosszas vadászatot is leír, melyek az eredeti tárgytól messze elterelik az olvasó figyelmét. S egyáltalán az egész annyira heterogén elemekből áll, hogy költői érdeket nem is kelthet. Egyedüli jó oldalait a helylyel-közzel élénk leírások s a szatirának egyes felvillanásai képezik.

A figyelmet azonban megérdemli már csak azért is, mert ebben nyilatkoztatta ki Gvadányi a leghatározottabban politikai nézeteit, melyeket a következő három törvény által akart megvalósítani:

Fiscalis actió vettessen nyakába
Olyannak, ki nem jár nemünk ruhájába.
A fiscus szálljon bé minden jószágába,
Ily kapálhat krumpért svábok országába.

Második törvényed a magyar nyelv legyen
Hidd el, hogy e nélkül semmi jól nem mégyen
Bár idegen nyelven akárki mit tégyen
Hogy azt anyanyelvén nem teszi, kár s szégyen.

*Véglére még ez is a törvényben legyen,
Hogy ki a hazában katonának mégyen
Hazánk ezredébe szolgálatot végyen,
Ezekbe idegent venni legyen szégyen.*

Ezen három pontok az igaz *gravamen*,
Kitül nem nyújthatik ezekben *levamen*,
Verje ily meg magyart a mennyei *flamen*,
Szívemből kívánom mindörökké *amen*.

Hasonló tüzzel lép ez elvek mellett sorompóba egy másik röpiratában, mely azonban csak 1796-ban jelent meg. Címe: *„Egy a Rhénus vize partján tábo-rozó magyar lovas katonának Pozsony városába egybe-gyűlt rendekhez írott levele.”*

S mikor megérte, hogy ez elvek, ha bár részben is, diadalra jutottak, mikor látta azt, hogy országszerte ujjalag a magyar divat kapott lábra, s mikor olvasta a Péczeli Mindenés gyűjteményében (1790. III. k. 151 l.), hogy a megyék gyűléseire „kaputrokkos“ embert be nem bocsátottak s különösen a hölgyek mind az ősi viselethez tértek vissza, örömében nem tudott hová lenni s megírta a magyar hölgyek panaegyrisét ily cím alatt: *„A nemes magyar dámákhoz és kisasszonyokhoz szóló versek*, melyeket egy megváltozhatatlan buzgó szívvel bíró hazafi, a most közelebb történt változásokra nézve a megnevezett szépnemnek mulatságára és gyönyörködtetésére kibocsátott. Pozsonyban és Komáromban Wéber Simon Péter költségével és betűivel. 1790.“ Szemében örömkönyükkel dícséri ebben a hazafias szellemű magyar hölgyeket s szörnyű átkot mond arra, a ki „idegen ruhával újra takarózna.“

Ez utolsó munkája e nemben. Az 1790-iki alkotmányos mozgalmak lezajlása után ismét csöndben él s üres idejét Rontó Pálja s történeti műveinek megírására fordítja.

IV.

RONTÓ PÁL ÉS GRÓF BENYOVSZKI MÓRICZ.

Rontó Pál legnagyobb verses műve Gvadányinak, mely ha rövideden oly csattanós hatást nem is tett mint a Peleskei Nótárius, népszerűségben, olvasottságban egy mákszemnyit sem enged annak. Költői becs tekintetében pedig határozottan felette áll. Jól-lehet műfajhoz itt sem szegődött az öreg tábornok, politikai irányhoz, mely művét hamar kapóssá tette volna, még kevésbbé. És egyrészt éppen ez az, a mi értékesebbé teszi kivívott sikerét. Mig a Nótárius hatását felerészben a kor szellemének és hangulatának köszönheté, addig Rontó Pál pusztán saját deréksége, saját belső jelességei következtében jutott népszerűséghez. Ezt azonban nem állítjuk a mű második és nagyobb részéről, mely Benyovszki életét német forrás alapján tárgyalja s mint önálló költői alakítás egyáltalán számba nem jöhet. Csupán az első részt értve, Rontó Pálban sem valami sok jelét adta Gvadányi alakító tehetségének, de a hős kitünő jellemzése, testi és lelki fejlődésének fokozatos rajza, a humoros népies hang eltalálása s a magyar zamatú nyelv, maig is népies költészetünknek egyik legjelesebbjévé teszik ezt a munkát. Mig a nótárius jellemzése a költő politikai, érzései folytán egyre válto-

zást és csorbát szenved, addig itt mindvégig hű, biztos és következetes. Szerves, egységes cselekményről itt sem lehet ugyan szó, mert egyedül apró kalandok összefűzéséből áll a mű, de ezek mindegyikének van színe, hangulata, vonzó érdeke.

S ez annál meglepőbb, mert Gvadányi ezt a művét nem annyira belső szükségből kifolyólag, mint inkább mások ösztönzésére s némileg hazafias büszkeségből írta. Előbeszédében legalább úgy adja elő keletkezésének történetét, hogy az 1792-iki budai országgyűlés alkalmával egy ízben Pestre ment át egy nőismerőse meglátogatására, a hol véletlenül egy hét tagból álló női társaság volt együtt, kik a midőn megtudták, hogy a Falusi Nótárius budai utazásának ő a szerzője, reá estek s addig unszolták, míg egy „oly forma játékos munka“ megírására kötelezte magát. Bár előbb ugyancsak szabódott, hogy neki sem tárgya, sem ideje nincs ilyes munkához, meg talán öreg korához sem igen illenék már az. „De kinek is szivét nem lágyitaná meg — ugymond behizelgő bókka! Gvadányi — az ilyen sziréneknek éneklése! Magát Jupitert is az égből lehuzta egy asszonyi állat, és így ámbár nem örömet, lekötélteztem magamat egy ahhoz hasonló munkának kiadására.“

Sokáig tündődött a tárgyon, melyet feldolgozhasson, mert nem mesét, hanem valóságos történetet akart a világ elé terjeszteni. Végre az ötlött eszébe, hogy egy magyar lovas katonának, Rontó Pálnak és gróf Benyovszki Móricznak életét és kalandjait adja ki. „Azért is *ne tartsa egy érdemes olvasó is ezen munkámat költeményes románnak*, mert valósággal megtörténtek az abba foglaltatott dolgok.“ Leginkább pedig azért határozta el ezek életéről írni, mert mindakettő magyar és hazafi. volt. S ha a külföld övének leg-

csekélyebb dolgaival is eldicsekszik, miért ne dicsekednék a magyar az ő jeleseivel. Részben a nemzeti dicsőség emelésére írta meg tehát e művét: „hadd lássa a világ, hogy hazánk is nemz oly jeles férfiakat, a melyeknek viselt dolgai sokkal nagyobbak, jelesebbek, mint más ezer idegeneké.“

A mi már most hőseit illeti, Benyovszkira vonatkozólag elismeri, hogy ennek életét egy német munka után írta meg, bár megjegyzi, hogy némely tekintetben magának Benyovszkinak és hű szolgájának Rontónak szóbeli közlései után indult. Benyovszkira, a mult század egyik leghíresebb kalandorára, kinek életéről köteteket írtak össze, nincs is kétségünk. De hogy Rontó Pál élő ember volt-e vagy csak a Gvadányi fantáziájának szüleménye, az mindeddig vita alatt állott. Gvadányi munkájának előszavában mint élő emberről beszél róla s a költeményben is valóssággal így szerepel. Az előszóban elmondja, hogy hőse nem az a Rontó, a ki mint gróf Tököli Imre kémje hétszáz magyarral és számos tatár és oláh haddal 1690-ben a tölcsvári szoroson át Erdélybe ütött s alakos szerepében Heiszter tábornok és Teleki Mihály konyhájában pecsenyét forgatott. Ezt Istvának és nem Pálnak hívták. „*Rontó Pál* nem is ebben az időben élt, de — ugymond — *egy regimentbe volt velem és én főstrázsamestere voltam* s hivatalom mellett az akasztófa alá is én vezettem ki az hét esztendeig folyt prusszus háborúba. 1790-ik esztendőben országgyűlésen Budán lévén, megtudván ő ottan létemet, felkeresett és kilencz napokig el sem eresztetem. Ezen alkalmatossággal mind a maga életét úgy a grófét az vele esett történetekkel elbeszéllette előttem; sőt a mint neki mondottam mint volnának némely dolgaik a (német) könyvbe kitéve, sokat meg

hamisított és előttem úgy, a mint kitettem, elbeszéllette.“

Az olvasó közönség szószerint hitte Gvadányinak ezt a kijelentését épp úgy, mint a nótárius élő-haló voltát. A bírálónak azonban jogában van felderíteni, hogy vajjon nem az olvasó félrevezetésére szolgáló jámbor elhitetéssel van-e dolga?

Arany János többször idézett tanulmányában nem mond határozott véleményt erre vonatkozólag, mintegy habozva említi fel, hogy Gvadányi a nótáriushoz hasonlóképpen „Rontó Pált is éloszemélynek igyekszik bizonyítani, elannyira, hogy maig sem tudjuk, létezett-e valósággal ily egyén, vagy Gvadányi állította elő merőben mint typust az előtte oly ismeretes huszár életből?“

Szilágyi István a mármarmos-szigeti ref. kollégium igazgatója s a régibb magyar irodalom alapos ismerője azonban egy oly adat birtokába jutott, a mely szerinte teljesen igazolja, hogy ama Rontó Pálnak nevezett huszár csakugyan élő személy volt, hogy legalább a mármarosi események nem Gvadányi költeményei; *költemény csupán az, hogy igaz néven Rontó Pálnak hitták volna a Gvadányi hősét.*¹⁾

Ez az adat pedig nem más, mint az elbeszélés huszti epizódjára (melyről alább még szó lesz) vonatkozó jelentés, mely a mármarosi kir. kamarának Szigeten létező levéltárában a legujabb időkig meg volt, most azonban csak a Szilágyi birtokában van egy rövid kivonata, mely így hangzik:

„Mielőtt Neusold János kamarai biztos Mármarosba megérkezett volna, felső helyen azt az eszmét

¹⁾ Szilágyi István: Apróságok. Rontó Pál. Koszoru 1864. 6. sz.

pendítették meg, hogy jó volna e bizottságnak az öt korona városban létező inscriptionális javak visszaváltását megpróbálni, mely czélra az udvari kamara elnöke gr. Grassalkovics tizezer forintot utalványozott. E pénzt, az ugyancsak Tokajból lehozandó 24 ezer forinthez csatolva, két szállító tisztre: Kirchmajerre és Kreutzmajerre s egy napdiynokra, Balázusra bízta lehozás végett. Éjjeli állomásra Husztra érkezvén, az ottani kir. vendéglőben szállottak meg s a pénzes szekeret az udvarra beállítván, magok az ugyanott szállásoló harminczadi ellenőr Trójer látogatására mentek, a hova betért később a bustyaházi ellenőr Böz is és egy lakatos a várból. Hatan épen vacsoránál ültek, midőn *egy közkatona* a Török huszárezrednek akkor Huszton állomásozó csapatából: *Erdei Mihály*, muzsikáló czigányoktól kísérve az utcáról éppen abba a szobába nagy lárma, kurjongatás és káromkodással belépett. Trójer szólította meg először szépen, hogy a beszélgetést és csendességet ne zavarja, s mikor ennek eredménye nem volt, a többiek megfogták, kitaszították s utánna az ajtót bezárták. Alig mult el egy óra, a katona az udvar felől egy más zárlatlan ajtón egészen fölfegyverkezve belép, pisztolyt süt a lakatosra, kinek nyakát furta át a golyó; másik lövése nem talált. Ekkor kardot ránt, s bár a gyertya már el volt oltva, a többiekre ront, Bözt homlokon, Kirchmajert képen megsebesíti, Balázst pedig, ki az ágy alá bujt volt, többször utána döfvén, meg is üli. A katona még azon éjjel fegyverestől, lovastól megszökött s nem is fogták meg soha.

Ez az esemény 1768-ban történt, tehát abban az időben, midőn Gvadányi, mint a Török huszárezred alezredese, hadosztályával éppen Mármarosban álló-

másozott. „Közvetlen kutfőből értesült tehát az eseményről — írja Szilágyi (id. helyen) — ismerte a huszárt s hogy mégis Rontó Pálnak nevezi költeményében, valószínűen a Tököli Rontójára való visszaemlékezés folytán cselekedte, ki alkalmasint csínyjai által érdemesítette magát arra, hogy az ily vásott fiúk azután is Rontóknak neveztessenek. Lehet, hogy *Erdeinek is ez volt köznépi* neve, legalább Huszton az idősbek ma is emlegetik a Rontó Pál nevet, hagyományból inkább, mint sem Gvadányi után. Én azt hiszem.“

Mi is ezt a feltevést tartjuk a valószínűnek. Gvadányi, a ki hosszú katonai pályája alatt katonáival oly benső viszonyban élt, mindenesetre sok adomát, kedélyes történetet s kalandot hallhatott tőlük, melyekből könnyen összeállithatta volna művének cselekvényét, de éppen a főtebb kiemelt jellemzésbeli biztosság s az egyes kalandoknak mintegy egymásból folyó természete és a huszti epizódnak megtörtént volta mind arra mutatnak, hogy *Gvadányi valósággal ismerte Rontó Pál eredetijét* s nem is kell a fictiók közzé számitanunk azt az állítását sem, hogy az mint közhuszár éppen az ő keze alatt szolgált. Gyakori érintkezései alkalmával aztán megismerkedett egész élettörténetével s mikor a dámák megszorították, hogy egy Peleskei Nótáriushoz hasonló darabot írjon, felujult emlékezetében mindaz, a mit róla tudott, s így írta meg Rontó Pál életét. De ezt kevesellvén kiadni, hozzáfűggesztette még Benyovszki kalandos utazását is, s így került ki a munka 1793-ban a sajtó alól, ily czim alatt: „*Rontó Pálnak egy magyar lovas közkatonának és gróf Benyovszki Móricznak életek*, földön, tengereken álmélkodásra méltó történetjeiknek s véghez vitt dolgaiknak *leírása*; a melyet *hazánk dámáinak*

kedvekért versekbe foglalt *gróf Guadányi József magyar lovas generális*. Pozsonyban *Wéber Simon Péter* költéségével és betűivel.

A szokásos „*ajánlólevél*“ „magyar hazánk érdeemes dámáihoz“ szól s egyrészt a mily udvariasan ajánlja nekik a művet, oly finom gúnynyal ostromozza divatozó hiúságaikat. „Méltóztatnak tudni — így ír — hogy tőlem oly jádзи munkát kívántak, mint csekély pennámból kifolyt *Falusi Nótárius*nak utazása. Már én nem tudom: ha ezen munkám rózsaníylást példázó szájaeskájokat egy kis mosolygásra reá fogja-e hozni? avagy nem? Ha ez megtörténik bizonyára örömemre fog válni, hogy *Nagyságtok*nak kívánságának eleget tettem; ha pedig nem, tehát gondolják meg *Ngatok*, hogy ez egy elaggott embernek pennájából folyt ki, és hogy az aggságnak inkább a mordság, mintsem a jádзи kedv az ő tulajdonsága.“ „Én csak attól tartok — folytatja tovább — hogy mivel ezen munkám sok háborúkat és vérontásokat foglal magába, netalántán ‘*Nagyságtok* tisztelése ellen légyen: de ha meggondolja *Ngatok* őseink asszonyi nemének tett vitézségeit, reménylem, hogy azoknál nem kívánnak alább valók lenni, anynyival is inkább, mivel ezek nem voltak annyi tulajdonságokkal s nagy és szép erkölcsökkel felruházva mint *Ngatok*; a kik a megvilágosított világban élnek. Nem is olvastak annyi román-könyveket, amelyek tele vannak bajnokok dolgaival, sem pedig ezeknek vitézségeit szembetünöképpen a theátrumokban jádзani nem látták; mi több még csak oly módissan felöltözni, tánczolni és magukat festés által iffjítani s bémázolni sem tudták, hanem azon vas világba, magok együgyű erkölseikbe tartották lenni boldogságokat.“

Lehet, hogy e finom gúnyolódást nem értették el a dámák, de ha elértették is, hiszszük, hogy megbocsátották a máskülömben a hölgyek iránt hódolásig előzékeny öreg tábornoknak.

Az „*Előljáró beszéd*“ a műnek imént előadott keletkezési történetét s Benyovszki életéről egyes helyreigazító adatokat foglal magában. S végül kijelenti benne, hogy e munkáját azért írta két soros versekbe, „mivel a fent megírt dámák így kívánták; másképpen nem lett volna munkám félesipejű, de a dámák jobban szeretik a rytmust, mint a négysoros verselést, mert ennek könnyebb a nótája.“

A mű maga két részből áll. Az első rövidebb rész (1—156 l.) hat czikkelyre oszlik; a második hosszabb (156—548 l.) tizenkettőre. Az pusztán Rontó életével foglalkozik, ez a Benyovszki kalandjai mellett párhuzamosan tárgyalja a Rontó életét is.

Rontó az elbeszélés szerint 1734-ben a borsodmegyei Sajó-Keresztúr helységben született. Szülei Rontó Dávid és Sárkány Judith voltak. Atyja jómódu parasztgazda s a községnél belső ember volt. Pali fia burokban született, s mikor a bába megmosta, szíve táján egy kivont kardot ábrázoló anyajegyvet talált. Ebből mindenki azt jósolja, hogy nagy vitéz lesz belőle. A fiut mivel Szt. Pál napjának előestéjén született, Pálnak keresztelik. A gyermeket szülei egészen elkényeztették. Nem étették, de valósággal hizlalták. Maga mondja ez időről:

Mint a prókátornak hasam oly nagy vala
Felpuffadt, mert a szám egész napon fala.
Két pofám kövér volt, mint egy trombitásnak
A többi gyermekek nem is hívtak másnak.

Ez az elkényeztetés volt oka, hogy a rossz hajlamok korán kifejlődtek benne. Tanulás helyett nyáron ma-

darászott, télen koresolyázott. Sőt a tolvajlásra is ráadta magát. Bár atyja kertjében elég gyümölcs termett, jobban esett neki az, a melyet az uraság gyümölcsöséből elesent. Mikor aztán felesperedik, atyja Miskolczra adja iskolába. Egy gazdag kalmárhoz helyezik ellátásba s praeczeptort is fogadnak melléje. De itt nem valami jó társaságba jut, mert mint a tanítóról írja: „Egy nagy kamasz volt ez és oly rossz erkölcsű. Hogy még az is rossz volt, mely rengette bölcsű. A gazdának is volt egy felserdült fia, Az is mint én, szintoly beste kurafia.“ Hanem azért az első hónapokban jól tanult, később azonban a gazda fiával együtt lopnak az öreg boltjából.

Gazda fia pénzt is atyja erszényétől
Csipett, ha csiphetett vagy anyja zsebéből
Igazán ebből is ő nekem részt osztja
Mert a *keresztynség* magával így hozta.

A szerzett pénzt azután közösen elmulatták. Az év végével szülei a várakozásra hazavitték Palit a kalmár fiával Antallal együtt. Ujra sok esinyt követnek el, Szikszón katonának is felesapnak, de szüleik nagy összeg pénzen kiváltják őket. E közben újra megkezdődik az iskola. A kalmár nem ereszti őket boltjába többé, a min mód nélkül elbusulnak, valamint azon is, hogy egy másik derék tanítót fogadnak melléjük, „ki soha nem tágitott, kit pántlikák, keztyük, sem bor nem vakított.“ De Antal újabb tervet főz ki s atyja irását utánózva egy szent-endrei gazdag kereskedőtől háromszáz forintot vesz fel. A pesti vásár alkalmával atyja rájön a csalásra s Palit, a kinek szintén része volt a dologban, hazaküldte. Ekkor a jezsuiták egri iskolájába adták, hol újra dorbézolni kezdett. Tanárai rájöttek, s hogy a büntetést kike-

rülje, Szolnokra szökött. Innen az ujszászi pusztára ment s előbb csikósbojtárnak, utóbb lókötlőnek csapott fel. Majd visszatért Jászberénybe, hol a nádor-huszárezredbe állott. A kapitány a nyalka fiut toborzó huszárnak teszi meg s így jár faluról-falura. E közben kiüt a hétéves háboru s Rontót Csehországba viszik, hol megfogadja hogy vitézi hirnévre tesz szert s úgy teszi jóvá ifjúkori bűneit. Fogadását meg is tartja egy ideig, de később a rosz czimborák társaságában újra mulatni kezd, sőt a lopásra is újból rávetemedik. Még egyszer ugyan magába száll s bűnbánóan vallja be hibás voltát, de többé jó utra térni nem tudott. S mikor lovát lelőtték alóla s egy rosz gebére ültették, ezt annyira szívére vette, hogy az ellenséghez szökött át. Drezdánál azonban elfogták s mint főbenjáró bűnöst halálra ítélték. Már az akasztófa alá is ki vezették, midőn az utolsó perczben kegyelmet kapott. Ez a kemény leczke fogott rajta, mert a további két esztendő alatt, a meddig a háboruzás tartott, becsületesen viselte magát.

Eddig tart az első rész, melyben Rontó maga beszéli el élete folyását éppen azon a zamatos népies nyelven, humoros kedélyességgel s részletező modorban, mint a Peleskei Nótárius az ő utazását. Csak-hogy itt a tetszetős összhangot nem zavarja semmi. Rontó Pálnak testi és lelki fejlődése a legszemléltetőbb módon meggy előttünk végbe. Lelkének minden porczikáját, tetteinek minden rugóját ismerjük. A természetében gyökeredző naiv őszinteséggel elmond mindent. Fölfedi bűneit épp úgy, mint eldicsekszik erényeivel. Innen a rokonszenv, melylyel minden hibái mellett is mindvégig viseltetünk iránta. Hara-gudni még akkor sem tudunk rája, mikor valóságos bűnt követ el, mert látjuk a kohót, melyben bűnös

terve megfogamzik s tapasztaljuk, hogy nem annyira saját roszasága, mint czimborái s a körülmények összejátszása csábítják a gonoszságra. E mellett hirtelen természetű, ki gyorsan elhatározza magát mindenre s a következményekkel nem igen törődik. A munka ég a keze alatt, de csakhamar sarokba dobja. A játékkal csak oly hamar eltelik, mint a tanulással. A nyugodalmas falusi életre épp oly rövidesen ráun, mint a betyárvilág izgalmaira.

A katonai pályára azonban teremtvé van. Kalandos természete csakis ezen az egy pályán találhat szabad működési tért, életezélja csakis itt lelhet megoldást. Külömben is gyermekkorától el van jegyezve a háború istenasszonyának. A szíve táján levő kardos anyajegy eleve erre praedestinálja őt. Atyja s a falubeli javas asszonyok legalább e jeltől későbbi vitézségre vonnak következtetést. S mint katona valóságos typusa egy magyar közhuszárnak. Szép, nyalka, bravúros legény, ki főörömét a virtuskodásokban leli. Szülői és barátja iránti gyöngéd érzelmeit azonban minden hünei mellett s a harcok viharai mellett is megőrzi. S egyéniségében a mily sok szeretetreméltó, épp oly sok népies vonás is van. Eredeti, tősgyökeres gondolkodású; mindent a maga szempontjából s talpraesetten ítél meg.

Ez a jellemzésbeli következetesség s az elbeszélés megkapó frissesége és közvetlensége tették oly vonzóvá e művet, hogy ma is élvezettel olvashatja a legtisztultabb ízlésű olvasó is.

De ebben az első részben nem ér véget a Rontó életének leírása. A második részben ott folytatja tovább, midőn az 1763-iki hubertsburgi béke után őt ezredével együtt a tiszántúli felső megyékbe rendelték. Ötödfél évig lakott előbb Verchovinán, utóbb

Husztton békességben, midőn egyszer 1768-ban, tehát a Szilágyi István adatával egyezően, megtörtént véle az az eset, melyről Szilágyi fent közölt kivonata megemlékszik. Rontó azonban némileg eltérőleg adja elő ezt a dolgot. Egy este, úgymond, betért egy itcze borra a huszti venglőbe, hol négy sótiszt javába mulatott. Csákovával fején s csöndesen pipázgatva idogált ott, midőn egyszerre a tőle távol ülő sőtisztek egyike hozzájött s csákJát s pipáját dühösen földhöz vágva, rárivallt, hogy az ő jelenlétükben se csákJát feltenni, se pipázni ne merészeljen. Rontót ez a támadás annyira kihozta sodrából, hogy hazament s teljes fegyverzettel visszasietett a vendéglőbe. A német tisztek éppen rajta nevetgéltek, midőn Rontó berohant, közibük durrantott, s miután a vendéglős a gyertyát elfujta, kardjával össze-vissza vagdalkozott. A legkissebb jajszt sem hallván, azt hitte, hogy mind a négy tiszte megölte. Hamarosan káplárjához ment s bejelentvén neki szökését, mielőtt az elfoghatta volna, lóhalálában elvágtatott. Szökése után közvetlenül, mint hazatértekor egy jó barátja hit alatt bizonyítá, a vendéglős jajveszékelve futott a káplárhoz tudtul adni, hogy Rontó a sőtisztek háta mögött álló feleségét agyonlőtte, de azoknak a sötétben semmi bajuk sem esett. Rontót üldözőbe vették, de ő a dolhai szorosan át szerencsésen elérkezett Lengyelországba, hol az oroszok ellen harczoló konfoederátus sereghez állott s végre gróf Benyovszkihoz jutott, kinek első látásra annyira megtetszett, hogy nyomban szolgálai közé fogadta.

Eddig tart a Rontó elbeszélése. A II. rész második czikkelyében Gvadányi veszi tőle át a szót:

Muzsám gróf Benyovszki Móricznak életét
Itt kezdi leírni sok jó s balesetét.

Ettől kezdve a mű ellapul, szétterped s az unalmas-ság posványába vész. Nincs benne semmi eredetiség, jellemzetesség, az egész pusztán száraz krónika, a Benyovszki uti kalandjainak részletes leírása, melyben a felfrissítő helyeket azok az epizódok képezik, a hol Rontó az ő szeretetreméltó komikumával újra fellép. Ez azonban mindössze is kevésszer történik.

Magáról Benyovszkiról tudjuk, hogy egyike a tizennyolczadik század leghíresebb kalandorainak. Egy-átalán e században a kalandorok száma véghetetlen. Bonneval, a francia születésű osztrák tábornok törökké és basává lesz. Ripperda, a hollandi eredetű spanyol herczeg végre a marokkói császár szolgálataiba áll. Bárá Neuhof elnyeri Korzika koronáját s Londonban az adósok fogházában hal meg. Gróf Beresényi francia tábornagygyá emelkedik.¹⁾

Méltán sorakozik ezek mellé Benyovszki Móríc, ki előkelő nyitramegyei családból eredett. Valami csiny következtében azonban el kellett hagynia Magyarországot s ekkor Lengyelországba ment s a konfoederátusokhoz állott. Ezek már ekkor három sereget állítottak ki, s a szultánnal is szövetségre léptek az oroszok ellen. Benyovszkit, Csarneczky a fővezér rög-tön lovas tábornokká és főszállásmesterré nevezte ki. Ügyessége, lélekjelenléte és hadtudománya által sok és jeles szolgálatot tett a konfoederátusoknak, míg végre 1769-ben orosz fogságba esett s lánczra verve Kiebbe vitték. Börtönéből ugyan megszökött, de Szt.-Pétervárt elfogták s Szibériába száműzték. Először Tobolszkba vitték, honnan Kamesatkába belebbeckték a bolsereczki kormányzásba. Benyovszkit a kor-

¹⁾ *Pulszky* Ferencz: *Martinovics és társai*. Bpesti szemle 1881. 260 l.

mányzó rövid időn annyira megkedveli, hogy gyermekei tanítójául fogadja; tizenhatéves szép leánya Afanázia pedig halálosan beleszeret. Benyovszki ezt a körülményt arra használja fel, hogy társaival összeküvést csinál, a kormányzót megöleti s egy pompás felszerelésű hajót birtokába kerítvén, hetvenöt társával elhagyja Kamcsatkát. A Behring-szorosan áthaladva Ázsiának keleti szélén Chinát és Japánt érintve Afrika megkerülésével Európába jön, s minthogy utjában számos, a világkereskedelemre nézve rendkívül fontos hajózási utat és szigetet fedez fel, s ez utóbbikat a francziák számára biztosítja is, Párisba megy, hogy további szolgálatait felajánlja a francia kormánynak. Ekkor a nagy és termékeny Madagaskar szigetének gyarmatosítására küldik ki, hol feladatát híven végzi. Sok vesződsége van azonban a francia tisztekkel, kik mindenben ellene működnek. Ezért újra visszatér Párisba, hol a francia király látogatására jött II. Józseffel találkozik. József meghívja Bécsbe, hol szívesen fogadják s Mária Terézia grófsággal ajándékozza meg. Csakhamar Angliába megy s angol segítséggel kiakarja ragadni a francziák kezéből Madagaskart. Ez a terve azonban nem sikerül s ekkor ő saját erejére támaszkodva igyekszik hatalmába keríteni a szigetet. Egy pár ágyuval és negyven emberrel kiköt Madagaskarban, de a francziák megtámadják s 1786 május 23-án az ütközet hevében elesik.

Szibériában viselt dolgait (Tobolszkból való elindulásától kezdve), tengeri útját, madagaskari élményeit második párisi utjáig, napló alakjában maga Benyovszki megírta francia nyelven. Mikor utolsó utjára elindult, ezt a kéziratot egyik jó barátjának Magellán Hyacintnak adta át megőrzés végett, ki

azután a Britisch Muzeumban deponálta,¹⁾ a hol az maig is meg van. De Magellán előbb lefordítá angol nyelvre s 1790-ben díszes kiadásban közrebocsátotta. Ez a könyv rendkívül kapós volt akkor tájban. A németek is siettek lefordítani s az első német kiadás 1790-ben jelent meg, ily cím alatt: „*Des Grafen Moritz August v. Benyovszki Reisen durch Sibirien und Kamtschatka über Japan und China nach Europa. Nebst einem Auszuge seiner übrigen Lebensgeschichte. Aus dem englischen übersetzt. Mit Anmerkungen von Johann Reinhold Forster* professor der Naturgeschichte und Minerologie in Halla etc. Berlin 1790.“ Az előszóban Benyovszki hitelességét vitatja Stephanoff ellenében, ki mint Benyovszki utitársa másképp beszéli el az eseményeket. Ez a kiadás azonban nem szószerinti fordítás, csak kivonatolása az eredetinek.

A második teljes kiadás szíve: „*Des Grafen Moritz August von Benyovszki ungarischen und polnischen Magnaten und eines von den Häuptern der polnischen Conföderation: Schicksale und Reisen, von ihm selbst beschrieben. Uebers. v. Georg Forster* Churfürstl. Mainzischen Hofrath. Leipzig 1791.“ A harmadik kiadás Ebeling fordításában 1791-ben jelent meg Hamburgban. A teljesség kedvéért megemlítjük még, hogy Kotzebue a század végén „*Graf Benyovszky, oder die Verschwörung auf Kamtschatka*“ cím alatt öt felvonásos színművet írt, melyben a cselekvényt a kormányzó leányának Afanáziának Benyovszki iránti szerelme és Benyovszki összeesküvése képezik.²⁾ Ezt

¹⁾ Horányi Elek: „Nova memoria Hungarorum“ Pest 1792. Pars I. 417 l.

²⁾ Kotzebue Aug.: Sammlung der sämtlichen Schauspiele. Gratz 1802. 11 kt.

a darabot a pesti német színházban is nagyon sokszor előadták.

Gvadányi Benyovszki életének és kalandjainak leírásában mindenben a második német kiadás után indult s bár ő többször hivatkozik magának Benyovszkinak és Rontónak szóbeli közléseire, mint az eredetivel összehasonlítottuk, szóról-szóra követi forrását. Saját lábán csak akkor jár, mikor Rontót szerepelteti. Megjegyezzük azonban, hogy Benyovszki szolgáját Vaszilinak hívták s urának kalandjaiban korántsem vesz oly activ részt, mint Rontó a Gvadányi művében. Rontó faji jellegét, jóízű kedélyességét, hazaszeretetét megőrzi mindvégig s végre is haza jöve Egerben éli le csöndben öreg napjait. Itt is hal meg s Gvadányi epitáphiumot ír sirjára.

Ez a mű is nagy népszerűsége telt szert. 1807-ben megjelenik a második kiadás s tíz évre rá s harmadik. Gaál József prózában írta meg Rontó és Benyovszki történetét s a ponyván mai nap is árulják. Nagy népszerűsége, még ha a benne foglalt kalandok leírásainak is tudjuk be, mindig fényes bizonyysága a Gvadányi eredeti tehetségének s jeles elbeszélői képességének.

TÖRTÉNETI MUNKÁI ÉS VERSES LEVELEZÉSEI.

Gvadányi a költészet mellett legtöbb előszeretettel viseltetett a történeti tudományok iránt. Sok ebbe a szakba vágó könyvet olvasott s lassankint megérlelődött benne az a gondolat, hogy verses művei mellett, melyek kiválólág gyönyörködtetésre szánvák, valami komolyabb és hasznosabb történeti munkát ír. Az 1788-iki török háború alkalmul szolgál neki arra, hogy hadtörténeti munkáját megírja s közrebocsássa ily czím alatt: *„A mostan folyó török háborúra czélozó gondolatok, melyeket gróf G. J. magyar lovas generális ő nagysága írt 1789. esztendőben. Mostan pedig a vitézkedni kívánó ifjagnak kedvéért egyszersmind a nemes bandériumokból a Márs mezejére kiszállni vágyódókért közrebocsáttatott. Pozsony és Komárom. W. S. P. 1790.“* Ez a munka összesen huszonkét gondolatot foglal magában a háború szükséges voltáról, az állandó hadseregéről, a török és osztrák haderőről, a hadmenetekről s az ütközetekről. S bár részben Montecuculi és Eugén főherczeg följegyzései s egy német hadtörténeti munka után is írta e művet, mégis minden lapja eláruja szerzőjében a tapasztalt, körültekintő s tudományos képzettségű katonát.

Két évre rá újabb történeti munkát ad ki, melynek címe: „*Tizenkettődik Károly Svétzia ország királyának élete* és álmélnkodást felmuló vitézségének és több csudálkozást okozó nagy dolgainak leírása, melyeket hazánk anyanyelvén az olvasásba gyönyörködők kedvéért irt gróf Gvadányi József magyar lovas generális. Pozsony és Komárom. W. S. P. 1792.“ Előszavában melegen ajánlja e munkát a hölgyeknek is, mert hiszi, hogy szebb és hasznosabb „a Paméla, Candide és több ily romantz könyveknél.“ Ez a munka, bár Gvadányi azt állítja, hogy „több jeles és hiteles authorokból“ szedte össze, nem egyéb, mint Voltaire rendkívül olvasott XII. Károlyának szószerinti fordítása. Legnagyobb történeti munkája világtörténete, melyet ezen a címen adott ki: „*A világnak közönséges históriája*, a melyet magyar hazájához viseltető szeretettül ösztönöztetvén és néhány jeles és hiteles authorokból kisédegetvén, ugyanezen hazájának élő nyelvén bátorodik nekie, mint igaz fiui szeretetnek áldozatját mély alázatossággal bemutatni gróf Gvadányi József magyar lovas generális. Pozsony. Wéber S. P. 1796 I. köt.“ Ezt a munkát Rollin, Milóth, Baumgarten és Schröck történeti műveiből kompilálta. Nagy szorgalommal dolgozott élte végéig rajta, de csak hat kötetet irhatott meg. Ezek egy-egy évi időközben követték egymást. Halála után 1805-ben még egy kötet folytatás jelent meg a Kiss János tollából, de a további kötetek elmaradtak. Ehhez a munkához van mellékelve Gvadányinak az a rézmetszetű képe, melyet az első fejezetben irtunk le.

Sokkal érdekesebbek e munkáinál verses levelezései, melyek közül az első abban a kötetben jelent meg, melynek címe: „*Unalmas órákban*, vagyis téli hosszú estéken való időtöltés, a melyet a versekben

gyönyörködök kedvéért kiadott gróf Gvadányi József magyar lovas generális. Pozsony és Komárom. W. S. P. 1795.“

Az első rész a Badalai dolgokat foglalja magában s ez tisztán életrajzi szempontból bir értékkel. A második rész tartalmát a Molnár Borbála levelei s Gvadányi válaszhai képezik. Molnár Borbála tudvalevőleg mult századi legtermékenyebb írónőink egyike, kit korában csodaként emlegettek országszerte. A vele váltott levelek a véghetetlen gyöngédség hangján vannak írva mind, de jobbára magánügyekre szorítkozván, költői becsük nincs. S csupán azért adta ki Gvadányi, hogy Molnár Borbálának „hazánkba érdemes neve, a verselésbe való nagy készsége, sebes találó esze, tüzzel és jó izléssel teljes munkái, szóval az ő talentomának hiriei elterjedjenek.“ Második e nembeli műve ily czim alatt látott napvilágot: „*Verses levelezés*, a melyet folytatott gróf Gvadányi József magyar lovas generális nemes *Fábián Juliánnával*, nemes Bédi János élete párjával, melybe több nyájas dolgok mellett királyi Komárom városába történt siralmas földindulás is leirattatott. Pozsony. W. S. P. 1798.“ Az első levelek tisztán személyes természetűek, míg végre Gvadányi ösztönzésére, hogy leveleik pusztá komplementirozásból ne álljanak, leirta Fábián Juliánna az 1763-iki komáromi földindulást. Ez száraz krónika minden tervszerűség, kompozíció és költői érték híján. S egyáltalán sokkal gyöngébb, mint az mű, melyet Baróti Szabó Dávid írt erről az eseményről. A harmadik műnek a czime: „*Méltóságos gróf Gvadányi József magyar lovas generálisnak Donits Andráshoz írt levelei válaszaikkal*.“ Ez a munka 1834-ben hagyta el a sajtót s kiadója Cs. L. J. az A. I. r. t. volt. Donits még gyermekifju volt, mikor

Gvadányi e serkentő leveleket írta hozzá. Momentuó-
zusabb dologról ezekben sincs szó.

S ha még felemlítjük egyik ifjúkori ily czímű
trétás művét: „*Aprekaszion*, mellik mek sinálik fers-
ben, mikor mek tartatik Szent Francz Xavér neve
nat pátron strenge herr kapitán ur N*** asz nemes
regiment excellens gróf Nájtasty huszáren. Pozsony.
W. S. P. 1792“ s azt a verses elbeszélését, melyet
„*Nándorfejérvárnak megvétele*, melyet Belegrád és an-
nak kommandánsa között eshető képzelt beszélgetés-
ben versekbe foglalt és hazánk élő nyelvén közrebo-
csátott. Pozsony. W. S. P. 1790.“ — czímen kiadott,
kimerítettük Gvadányi munkáinak ismertetését. S e
szemle végével joggal ismételhetjük a jó öreg tábor-
nokról, hogy habár buzgalomával tehetsége nem is
állott arányban, mindenesetre megérdemli, hogy neve
hazánk legjobbjai közt említettessék.

MUTATÓ.

	Lapszám
Gvadányi élete	3
Gvadányi jellemzése	24
A Peleskei Nótárius és Röpiratai	41
Rontó Pál és gróf Benyovszky Móríc	66
Történeti munkái és verses levelezései	82

Reprint kiadás

Megjelent
a rudabányai *Gvadányi József Emlékhét*
és a 6. *Rudabányai Múzeumi Nap* alkalmából
2003. október 16-án,
a szerző születésének 278. évfordulóján

A könyv kiadását
Rudabánya Nagyközség Önkormányzata
és a *Gvadányi Kulturális Társaság*
támogatta

Készült
a *Debreceni Egyetem*
Egyetemi és Nemzeti Könyvtárának
926389 számú példányáról

ISBN 963 212 211 9

Kiadta:

Érc- és Ásványbányászati Múzeum
Rudabánya
2 0 0 3

Felelős kiadó: *Hadobás Sándor* múzeumigazgató.
Példányszám: 300.

K – B Aktív Nyomda, Miskolc. Felelős vezető: *Kása Béla*.